

„A vallás lassanként gyökeret verhetne” Történeti adatok a moldvai katolikusok 19. századi vallásosságához¹

Bevezetés

A Románia keleti részén élő *római katolikus* közösségek² vallásosságáról szóló szakirodalomban visszatérő megállapítás, hogy sajátos egyháztörténeti körülményeik, nyelvi és etnikai adottságaik miatt vallási hagyományaikban „számtalan archaikus, középkorias és apokrif elem konzerválódott, [...] számtalan misztikus és babonás gyakorlat [...] honosodott meg”.³ A moldvai magyar folklórból közreadott hiedelemmonográfiák,⁴ valamint a mágia néhány tárgykörében végzett kutatások alapján valóban bizonyítást nyert,⁵ hogy a moldvai katolikusok vallásossága – a vallási tradíciókra általában is jellemző módon – rétegzett, összetett. Egy közösség vallásosságát azonban nemcsak a „parasztság hitében és gyakorlatában fellelhető” nem keresztény, illetve „spontán keletkezésű elvek és gyakorlatok” alkotják, hanem a „*hivatalos vallás* népi gyakorlata és tudatformái” is.⁶ Egy közösség vallásosságának a vizsgálata esetén tehát a néphit és a népi vallásosság mellett azokra a *doktrinális* vallási jelenségekre (liturgia, szentségek, körlevelek stb.) is figyelni kell,⁷ amelyek a lokális vallásosság szerves részévé válnak, az egyéni hitéletre hatást gyakorolnak. Jelentős összefüggés figyelhető meg az egyházi monopólium, az egyházi intézménystruktúrák jelenléte, valamint a vallásosság tartalma, jellegzetességei között. Különösen hangsúlyos ez a kérdés akkor, ha az egyház *missziós* keretek között működik egy adott területen.

¹ Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közöség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. támogatási megállapodása alapján finanszírozásban részesült.

² A magyar néprajzi, történeti, nyelvészeti szakirodalom „moldvai magyarok”, „moldvai csángók”, „moldvai katolikusok” megnevezéssel illeti az utóbbi évtizedekig vallás tekintetében homogén (római katolikus, esetleg református), magyar származású, Románia keleti részében élő közösséget.

³ POZSONY 2005, 74.

⁴ Lásd például BOSNYÁK 1980b; HALÁSZ 2005.

⁵ A teljesség igénye nélkül: ILYÉS 2004; KINDA 2004; PETI 2004.

⁶ PÓCS 1980. Kiemelés tőlem – *I. L.*

⁷ A kérdésről összefoglalóan lásd JOLLY 1996.

1622-ben a Vatikán missziós területté nyilvánította Moldvát, a missziót a *De Propaganda Fide Kongregáció* irányította. A térségben főként ferences és jezsuita, nagyrészt idegen, kisebb részben magyar nyelvű szerzetesek működtek.⁸ A misszió, de még inkább a (majdani) moldvai katolikus püspökség történetében 1818 fontos változást hozott, ugyanis ebben az évben Róma létrehozta a *Vicariatul Apostolic al Moldovei* (Moldvai Apostoli Helynökség) intézményt, melynek élére címzetes püspököt nevezett ki, aki (elvieken) koordinálta a misszionáriusok munkáját. A misszió intézményének az 1884-ben alapított *Jászvásári Püspökség* vetett véget Moldvában. A vizsgált korszakban a 19. században fennálló egyházi struktúra tehát egy átmeneti állapotot tükröz, már nem (szigorú értelemben) misszió, de még nem autonóm püspökség. Ilyen szervezeti körülmények között a hivatalos vallásosság feltehetően csak egy szeletét alkotta a közösségek népi/lokális vallási tradíciójának. Hogy utóbbi, azaz a népi vallási hagyomány a katolikus lakosság számára jelentőséggel bírt, onnan (is) tudható, hogy az egyházi vezetők a 19. század utolsó harmadában komoly erőfeszítéseket tettek a helyi néphit, népszokások, azaz a vallásos hagyomány/népi vallásosság visszaszorítására, „keresztényiesítésére”, modernizálására, valamint a nyelvi asszimilációra.⁹ A korabeli véleményformáló ortodox értelmiség a műveletlennek tartott misszionáriusokat tette felelőssé a katolikus lakosság műveletlensége, babonás életvitele miatt.¹⁰ Az ortodox egyház képviselőinek a kritikája minden bizonnyal egyházpolitikai okokra vezethető vissza, és a helyi katolikus egyház megszilárdulásának, intézményesülésének a megakadályozásával kapcsolatos, ugyanakkor indokolt a kérdés, hogy vajon miben állt a moldvai római katolikus közösségek katolicizmusa, hivatalos vallásossága a 19. században. Milyen formában és milyen szinten volt jelen a vallásgyakorlatban a kereszténység a maga tanaival, szertartásaival?¹¹ A rendelkezésemre álló forrásokból igyekeztem összegyűjteni minden olyan adatot, amely a *hivatalos vallás* tartalmát, valamint a népi vallásosságban megjelenő elemeinek a számbavételét segíti. A téma összetettsége miatt csak röviden térek ki a korszak egyháztörténetére, valamint a vallásos szertartások és imák nyelvi kérdéseire.¹² Nem foglalkozom azokkal a magyar(országi) egyházi méltóságok és szervezetek által kezdeményezett és támogatott tervekkel sem, ame-

⁸ Olasz, bosnyák, lengyel, német, magyar nyelvű ferences rendi misszionáriusok tevékenykedtek Moldvában.

⁹ IANCU 2013a.

¹⁰ A románvásári Ion N. Ciocan a 19–20. század fordulóján készített tanulmányában például úgy fogalmaz, a katolikusoknak „fogalmuk sincs a vallási dogmákról. Babonások”. CIOCAN é. n., 18–19, 72. Közismert, hogy Európában a 16. századig, Közép-Kelet-Európában még később is, a(z alsó) papság mentalitása és magatartása közel állt a nép mentalitásához, magatartásához, vagy kifejezetten népi jellegű volt. A papság spontán és természetes módon vett részt a népi kultúrában. TÁNCZOS 1996, 235.

¹¹ A korábbi évszázadok egyházi állapotát, szervezeti adottságait vizsgáló Tánczos Vilmos úgy vélekedik, a moldvai katolikusoknak a 17–18. században „alig volt hivatalos vallásosságuk”. TÁNCZOS 1995, 85.

¹² A témára vonatkozó, rendelkezésemre álló adatokat korábbi írásaimban összegeztem. IANCU 2013b; 2012. A kérdéstről lásd még VINCZE 2004, 20–23.

lyek a moldvai magyar katolikusok anyanyelvi oktatására irányultak.¹³ Fontosnak tartom külön hangsúlyozni, hogy a „kimetszett” történeti periódus (1818–1884) semmilyen értelemben nem tekinthető merev határpontnak, egy ma is tartó folyamat rövid szakaszának a kereteit jelöli. Ebből a korszakból, és az alábbiakban bemutatott *vallási jelenségekről* sikerült összegyűjteni olyan típusú adatokat, amelyek megítélésem és reményeim szerint bővítik a magyar szakirodalomban elérhető, témával kapcsolatos ismereteinket.

Források

A 19. századi vallásosságot különböző forrástípusok és kiadványok áttekintése révén kísérelem meg feltárni. A levéltári iratok mellett¹⁴ a korszakot és/vagy a moldvai katolikus egyház 19. századi történetét tárgyaló (román, magyar) szakirodalomra támaszkodhattam, valamint az ezekben a publikációkban közreadott egyházi forrásokra, kéziratokra. A román, latin és magyar nyelvű *egyházi iratok* között a misszionáriusi *jelentésekből*/feljegyzésekből egy-egy, részleteiben közreadott *egyházlátogatási jegyzőkönyvből*, valamint a püspöki *körlevelekből* és a katolikusok által jegyzett *levelekből* szemezgetve sikerült egy-egy releváns adatra szert tenni. A moldvai állami levéltárakban őrzött és (számomra) hozzáférhető egyházi vagy egyházra vonatkozó források között nem bukkantam olyan dokumentumokra (például *historia domus*, egyházlátogatási jegyzőkönyv stb.), amelyek segítségével könnyedén megrajzolhattam volna a moldvai katolikusok 19. századi vallásos életét. Ilyen típusú forrásokat feltehetően a jászvásári püspöki levéltárban és a helyi plébániákon őriz(het)nek. Ezekhez a forrásokhoz azonban többszöri kísérletezés után sem sikerült hozzájutni. A levéltári anyag mellett hiánypótló forrásnak számítottak a korból származó *néprajzi leírások*, *úti beszámolók* is. Valamennyi forrás idézése során figyelmet fordítok a konkrét és az általános jelenségek lehatárolására, az adatok térbeli, időbeli előfordulásának pontos jelölésére.

A moldvai katolicizmus 19. századi történetével foglalkozó szakirodalomban nagy hangsúly esett a katolikus lakosság *etnikai* eredetével kapcsolatos kérdésekre. Ez nemcsak azt eredményezte, hogy ezek a munkák a katolikus lakosság vallási életére vonatkozóan igen kevés – a téma szempontjából hasznosítható – információt tartalmaznak, hanem azt is, hogy a témához kapcsolódó adatok jó része „csonka”, lévén, hogy igen ritkán jelenik meg az adat kontextusa, térbeli, időbeli koordinátái. Fontos megemlíteni azt is, hogy az egyházi személyek által jegyzett román történeti szakirodalmi megállapítások jó része a moldvai katolikus közösség *román eredetének* a bizonyítása jegyé-

¹³ A téma szakértője, Seres Attila több munkájában közreadta kutatási eredményeit. Lásd például SERES 2002; SERES 2003. Lásd még VINCZE 2004, 23–28.

¹⁴ Levéltári kutatómunkát a Jászvásári, a Piatra Neamț-i, valamint a Bákói Állami Nemzeti Levéltárban végeztem. A levéltárakban őrzött, katolikusokkal kapcsolatos források *plébániakörzetek* szerinti csoportosításban szerepelnek, egy-egy dosszié több év vagy több évtized anyagát is tartalmazhatja, a lapok *kronologikus*, keletkezési sorrendben követik egymást.

ben keletkezett.¹⁵ Ezzel szemben a magyar történeti szakirodalom, a katolikusok nagy részének magyar eredetét evidenciának tekintve, a hangsúlyt a minden téren megmutatkozó erőszakos *asszimilációs folyamatok* tudományos tematizálására fekteti.

A fentiekben röviden vázolt körülmények óhatatlanul meghatározták a kutatás tárgyául választott témák lehetséges határait és a tanulmány szerkezetét is. A vegyes típusú, különböző korszakokban, más-más célból keletkezett források forrásközpontú vizsgálata olyan szakmai felkészültséget (s nem mellesleg kutatói érdeklődést) igényelt volna, amelyekkel e sorok írója nem rendelkezik. A kutatói érdeklődés, valamint a rendelkezésre álló *források* és a *szakirodalom* együttese a vallással kapcsolatos adatok *tematikus* rendszerezését tette lehetővé, a jelenségek bemutatásának szintjén. Egy-egy téma kapcsán minden elérhető forrást, egymástól különböző jellegű kiadványt (kézirát, egyházi kiadvány, napló, sajtócikk, tudományos mű stb.), azaz primer és szekunder irodalmat egyaránt felhasználtam, azonban egy-egy vallási jelenség kapcsán nem egy esetben csak az egyház (egyetemes, ritkábban helyi) rendeleteit lehetett ismertetni, azok helyi lecsapódásait, gyakorlatban történő alkalmazásukat – források hiányában – kevéssé, ritkán. Kutatásomat éppen ezért nem tekintem rekonstrukciónak, a dolgozat nem mikrotörténeti írás a 19. századi moldvai katolikusok vallásosságáról. Vállalkozásom mindössze arra irányult, hogy a téma összetartozó adatait egymás mellé rendeljem. Mindaddig, amíg a – minden bizonnyal létező – egyházi források hozzáférhetővé nem válnak, a téma iránt érdeklődő kutató többre nem is vállalkozhat. Ugyanakkor éppen e körülmények teszik indokolttá a témával kapcsolatos ismeretek egybegyűjtését, hiszen annak ellenére, hogy tekintélyes szakirodalom foglalkozik a moldvai katolikusokkal, továbbra is sok a megválaszolatlan kérdés, és – konkrét mikroelemzések hiányában érthető módon – túlteng az általánosító, homogenizáló szemlélet.

Egyház a 19. századi Moldvában

Ahogy korábban szó volt róla, 1818-ban a Vatikán megszüntette az 1607-től fennálló *Bákói Püspökséget*, módosította az 1622-ben alapított misszió (Terra Missionis, Missio Moldavica Fratum Minorum Conventualium) statútumát, és létrehozta a *Vicariatul Apostolic al Moldovei* intézményt, amely a Bukaresti Érsekség (1883), illetőleg a Jászvásári Püspökség (1884) megalakításáig állt fenn. A Szentszék és a Török Porta között folytatott tárgyalások következtében az egyház „kvázi” egyházmegyét hozhatott létre az itt élő katolikusok vallási igényeinek a kielégítésére, amelynek élére úgynevezett *apostoli vizitátort*, pápai prefektust állított, akinek feladata a térségben tevékenykedő misszionáriusok *felügyelete* volt. Az Apostoli Helytartóság a misszióhoz hasonlóan a De Propaganda Fide kongregáció alá tartozott, az élén álló (címzetes) püspök – minthogy a 19. század végéig állandó letelepedési engedélyt nem kapott a Fejedelemségtől – vízi-

¹⁵ Az egyházmegye püspökének a támogatásával, a püspöki hivatal kiadásában megjelenő kiadványok szinte mindegyike reflektál az említett kérdésre, s ez nehezíti az egyébként számos újdonságot is tartalmazó kiadványokban közreadott adatok tényszerű kezelését.

tátor püspökként végezhetette munkáját. Az intézmény fennállása alatt összesen tizenkét helynök fordult meg Moldvában. A közel hét évtizeden át fennálló Helytartóság vezetői a következők voltak: Giuseppe Paroni (1818–1825); Bonaventura Zabberoni (1825–1826); Giuseppe Gualtieri (1826–1827); Inocentius Pamfilli (1827–1829); Carol Magni (1832–1838); Petrus-Rafael Arduini (1838–1843); Paul Sardi (1843–1848); Antonio De Stefano (1848–1859); Giuseppe Tomassi (1859–1864); Giuseppe Salandari (1864–1873); Anton Grasselli (1874); Ludovic Marangoni (1874–1877); Fidelis Dehm (1878–1880); Nicolae Giuseppe Camilli (1881–1884).¹⁶

A pápai prefektusok működéséről ellentmondásos adatok maradtak fenn.

A moldvai körülmények felderítése céljából a Vatikán 1858-ban Moldvába küldte Josephus Tomassit, aki ugyanebben az évben készített beszámolójában feljegyzi: az itt állomásozó pápai prefektusok semmiféle szakmai ellenőrzést nem folytattak a misszionáriusok körében, a papok nem álltak kapcsolatban egymással, a kántorokkal egyetemben szabadon és önkényesen tevékenykedtek.¹⁷ A misszionáriusokat elmarasztaló Tomassi kritikájával feltehetően hatást kívánt gyakorolni a Vatikánra, hogy az nagyobb figyelmet szenteljen a térség katolikuszainak. Ugyanakkor a misszionáriusok „passzív” magatartása bizonyos szempontból érthető vagy indokolt volt, hiszen ebben az időszakban – kivált az ortodox egyház ellenkezése miatt – bizonytalanná vált a katolicizmus fennmaradása Moldvában (ami feltehetően bizonytalanságban tarthatta magát a Vatikánt is); bizonyos, hogy a katolikus papoknak igen kevés mozgásterük volt.¹⁸

A térségben tevékenykedő misszionáriusok megbízatása általában tíz esztendőre szólt. Állandó állomáshelyük a plébánián épített parókia volt, ahonnan időközönként ellátogattak a plébániához tartozó filiákhoz is, ahol – pap hiányában – a vallási életet a helyben lakó kántor vezette. A Hittani Kongregációnak címzett jelentésekben gyakran esik szó a katolikusok által lakott települések megközelíthetőségével kapcsolatos problémákról. A papok lovas kocsival vagy lovon közlekedve közelíthették meg a négy-öt óra távolságra lévő filiákat, felfegyverzett férfi kísértében, aki a járatlan uta-

Giuseppe Salandari

¹⁶ Lásd FARCAȘ 2008, 229.

¹⁷ BIȘOC É. N., 84. VÖ. SERES 2003, 326.

¹⁸ Erről lásd például BARSZCZEWSKA 2009, 118.

kon védte őket.¹⁹ Az iratokból a tolvajokra vonatkozó panaszokról is értesülünk, akik – a pap távollétében – gyakran kifosztották a plébániákat. Az ebben az időszakban Klézén szolgáló Petrás Incze Jánost például több ízben kirabolták, életére törtek.²⁰ A leányegyházakat meglátogató papok szükség esetén a helyben lakó kántorok otthonában kaptak szállást.²¹ A néhány órára, esetleg egy-két napra kiterjedő látogatás során vallási szertartásokat tartottak, kiszolgálták a szentségeket, esetleg hitoktatást tartottak, és elvégezték az adminisztrációs feladatokat. Egyes feljegyzések szerint azok a misszionáriusok, akik nem vagy csak minimális szinten sajátították el az állam és/vagy a hívek nyelvét, semmiféle „lelki kapcsolatot” nem tudtak kialakítani a néppel.²² Feltételezhető, hogy ebben az időszakban a helyi közösségek folklórja,²³ népi vallásossága nagyobb jelentőséggel bírt.²⁴ A paphiány és ebből adódóan a „hivatalos” vallási élet hiánya problémaként is jelentkezett. A katolikusok számos alkalommal megfogalmazták az anyanyelvű papok, az anyanyelvű „hivatalos” vallásosság iránti igényüket, de nem pusztán hitéleti okok miatt. Ebben az évszázadban a katolikus közösségek körében egyedül a „kvázi” egyház és annak képviselői számítottak „hivatalos szervnek”, személynek, akik a vallási szertartások megtartásán túl igazgatási (például anyakönyvezés), „bíráskodási” stb. feladatokat is elláttak, szükség esetén pedig állampolgársági, jogi ügyletek terén is közreműködtek.²⁵

A vizsgált korszakban a moldvai egyházi szervezet négy nagyobb – az idők folyamán egyébként belső szinten gyakran átstrukturálódó – kerületből állt: Jászvásári, Szereti, Besztercei és Tatrosi kerületekből. A *districtusok* élén álló plébános felelt a kerülethez tartozó plébániáért és filiáért.²⁶

¹⁹ A feljegyzésből az is kiderül, hogy „a közelmúltban [1858 körül] ezeken az utakon gyilkolták meg az egyik földesurat”. CADAR 2008, 105. A visszaszámított helyzetet jól kifejezi az is, hogy a Szeret folyó bal partján élő katolikus közösségek területén meglehetősen későn, 1840-ben alapítottak plébániát, és pedig a vallási és etnikai szempontból vegyes lakosságú Vălenibeni. COȘA 2007, 225.

²⁰ DOMOKOS 1979, 1300.

²¹ Egyes helyeken megesett, hogy a papok „még egy takarót sem kaptak az éjszakai hideg ellen”. CADAR 2008, 108.

²² TÁNCZOS 1995, 82.

²³ Gondoljunk például a moldvai magyarok folklórából feljegyzett népi biblikus történetekre, az ugyancsak gazdag anyagot kitevő hiedelemmondákra és egyéb népköltészeti műfajokra, amit a 20. század folyamán gyűjtöttek körükben. Mindez azt mutatja, hogy a katolikusok (mágikus, vallásos) világképe gazdag volt/lehetett. A teljesség igénye nélkül lásd például BOSNYÁK 2001; BOSNYÁK 1987; BOSNYÁK 1984; BOSNYÁK 1980a; BOSNYÁK 1969.

²⁴ Tanczos Vilmos szerint a népi kultúrát „sohasem valami belső megtervezettség, hanem mindig az élet [...], a hiány hívja létre, szívóssága, mobilitása, alkalmazkodó képessége igen nagy”. TÁNCZOS 1996, 227.

²⁵ VÖ. TÁRKÁNY SZÜCS 1981, 97.

²⁶ JERNEY 1851, 24.

A misszionárius papok és a katolikus lakosság viszonya

A Moldvában szolgáló papok és híveik közötti viszony összetett kérdés. A papoktól való félelem²⁷ és a papokkal szembeni ellenséges magatartás egyaránt jellemző lehetett. A katolikusok példaképként tekintettek a „jó” papra. A hívők között volt olyan, aki a konfliktusok elkerülése céljából, valamint a pap iránti „tiszteletből” megtanulta a román imaszövegeket még akkor is, ha egy szót sem értett belőlük”.²⁸ A papi tisztelet szimbolikus jelének számított a papi kézcsók, ami a katolikus falvak nagy részében egészen a 20. század végéig fennmaradt.²⁹ A feljegyzések szerint azonban a nép elüldözte vagy távozásra kényszerítette azokat a misszionáriusokat, akik a büntetések alkalmazása terén a közösség megítélése szerint túlzásokba estek. Példa erre a Dzsidadfalván (és a szomszédos filiákon) szolgáló Augustin Melis esete, aki a törvény- és normaszegést elkövetőkkel „szívtelenül” bánt.³⁰ Paptársa, az ugyancsak itt szolgáló A. Manfredi szigorát a helyiek már nem tűrték, az idős lelkészt távozásra kényszerítették. A misszionárius, miután több ízben hazlátogatott Itáliába, életkorára, súlyos betegségeire hivatkozva, valamint a „rossz nép” miatt arra kérte a ferences központot, engedélyezze számára a végérvényes hazaköltözést Itáliába.³¹ Szágna papja, Luigi Scaramucci az 1880-as években a következőket panaszolja püspökének: „Valóban, ezek között az emberek között Szent Ferenc türelmére van szükség, ha nem még annál is erősebbre”.³² Az elmarasztaló megjegyzések a katolikus közösségek köréből sem hiányoztak. A bogdánfalvi katolikusok a körükben megjelenő Jerney Jánosnak lengyel papjuk „zsarnok bánásmódja fölött” panaszkodnak.³³ Papokat elmarasztaló feljegyzéseket a 19. század második feléből is ismerünk. A gorzafalvi katolikusok egy csoportja által jegyzett levélben például az olvasható, hogy a körükben (és a Moldova-szerte) szolgáló papok „nem keresik templomaikat ékesíteni, azt hit diszire előbb emelni; nézik csak maguknak pénzt szerezni”.³⁴

Természetesen vannak az előbbiekkal ellentétes állapotokról és viszonyokról tanúsító feljegyzések is. Ezekből az derül ki, hogy a katolikusok a vallásos igényeiket anyanyelvükön (azaz magyarul) kielégítő papokkal elégedettek voltak, azokhoz ragaszkodtak.³⁵ Ezen a téren egy igen nehezen értelmezhető konfliktus meglétéről kell szót ejteni, amely az olasz misszióvezetők és a helyi lakosok egymással ellentétes (olasz–magyar) érdekeinek az összeütközéséből fakadt. A missziót vezető olasz ferencesek

²⁷ A feljegyzések szerint a paptól főként a fiatalok féltek, lévén hogy a keresztény erkölccsel nem egyező szokásaikkal (például guzsalyosság) váltották ki a legtöbb konfliktust, amit a pap különféle büntetésekkel próbált rendezni. PETRÁS 1979, 1352–1353.

²⁸ BARSZCZEWSKA 2009, 115.

²⁹ VESZELY–IMETS–KOVÁCS 2004, 56, 59; KOVÁCS 2004, 20, 23.

³⁰ DOBOŞ 2005a, 227.

³¹ Manfredi és misszionárius társai között egyébként állandó konfliktus volt a kompetenciakörök miatt. DOBOŞ 2005a, 259.

³² DOBOŞ 2003, 73.

³³ JERNEY 1851, 28.

³⁴ VINCZE 2004, 63.

³⁵ Erről a témáról bővebben a bűnbánat szentségéről szóló részben lesz szó.

Vatikánnak címzett leveleikben keresetlen szavakkal illették a Moldvában szolgáló, rivális félnek tekintett magyar paptársaikat, ami minden bizonnyal hatott a Hitterjesztési Kongregáció abbéli döntésére, hogy a térségben nem engedélyezte a magyar papok működését s így a magyar nyelvű egyházi élet kibontakozását.³⁶ A misszionáriusok közötti konfliktus igencsak megnehezíti a papok lelkipásztori tevékenységéről és/vagy mulasztásaikról szóló feljegyzések helyes értelmezését. A kérdés tisztánlátását nagyban segítené, ha rendelkezésünkre állnának további feljegyzések, olyanok, amelyek túlmutatnak az etnikai töltetű ellenségeskedésen, és a lelkipásztori tevékenységről nyújtanának konkrét információkat.

A kántorok működésének szükségessége

A missziós és filiális rendszer sajátossága, illetőleg következménye, hogy az egyházi feladatok egy részét a helyben lakó *kántor* látta el. A helyettesítés formája, a kántorok feladatköre plébániánként és a plébános-kántor viszony függvényében igen változó lehetett. A 19. században, Moldvában tevékenykedő kántorok többsége Erdélyből származott,³⁷ vallási ismeretekről, felkészültségükről elszórt adatok állnak rendelkezésünkre.³⁸ Működésük szükségességét nemcsak a paphiány, hanem a természeti adottságok, az időjárás viszontagságaiból fakadó körülmények is nélkülözhetetlenné tették. Különösen így volt ez a Szeret menti s még inkább a Szeret bal partján fekvő falvak esetében, ahová a pap a folyó – kiszámíthatatlan – áradásai miatt, kísérő hiányában nem vagy csak igen ritkán juthatott el.³⁹ A kántor szerepköre aszerint változott, hogy plébánián vagy filián tevékenykedett. Pap hiányában a kántor tartotta meg, illetőleg vezette a *vasárnapi imát*, szükség esetén *keresztelt és temetett*.⁴⁰ A plébániákon, ahol állandóan jelen volt a pap, úgy tűnik, a kántor nem végezhetett hitoktatást. Kalagorban például egy 1868-as feljegyzés szerint a kántor oktató tevékenységet nem folytatott, szolgálata az orgonálásra és a templomi éneklésre korlátozódott.⁴¹ Ugyanakkor egy későbbi, 1875-ben keltezett levélben az olvasható, hogy a kántor adventben, esténként tanította a gyermekeket.⁴² Olyan helyzet is előállt, például Ploszkucényben, hogy a katolikus szülők maguk nem tartottak igényt a hitoktatásra, és gyermekeiknek sem engedélyezték az azon való részvételt.⁴³ Hasonló állapotról ad hírt a Gorzafalván kántorkodó Héja

³⁶ BARSZCZEWSKA 2009, 114.

³⁷ PETRÁS 1979, 1336.

³⁸ TÁNCZOS 1996, 238; TÁNCZOS 1995, 83.

³⁹ CADAR 2008, 101; KOVÁCS 2004, 12–13.

⁴⁰ Például Pusztinán. Szintén Kovács feljegyzéséből származó adat, hogy a Forrófalván tevékenykedő kántor sem tanít(hat)ott. KOVÁCS 2004, 23.

⁴¹ Egy kalagori vallomása Kovács Ferencnek 1868-ból. VINCZE 2004, 73.

⁴² Liegrerhoffer János levele (1875) a Szent László Társulat alelnökéhez. VINCZE 2004, 97. Jerney feljegyzése szerint Huszban, Kalugyerban és Szabófalván a kántor írás-olvasásra tanította a gyermekeket. JERNEY 1851, 111.

⁴³ Baka András kántor Petrás Incze Jánosnak írt leveléből. VINCZE 2004, 108.

József is, akit egyébként „sokkszerűen érte a családok bibliai szegénysége, az emberek közönye”, minek következtében visszakérte magát szülőföldjére, Háromszékre.⁴⁴ Halasfalván a vallási események „egy részét” a kántor vezette, a templom gondozásában pedig egy gyászhuszár segítette a munkáját.⁴⁵ A pusztinai példában azt látjuk, hogy a kántor úgynevezett „istentiszteletet” is végezhetett, amely alkalom azonban nem volt azonos a liturgiával.⁴⁶ A kántor által irányított „istentisztelet” a következőkből állt: „reggeli ima, azután sz. ének; ezt követi a boldogságos szűz olvasója; [...] felajánló ima”, majd a folytatásban „a nép megkerüli az oltárt, egyenként csókolván az oltárra kitett feszületet”.⁴⁷ Arra vonatkozóan jelenleg nincsenek adataink, hogy konkrétan mit, mely imá(ka)t mondták „reggeli ima” gyanánt. Arról is keveset tudunk, hogy mely „szent énekeket” énekelték a templomban, és melyeket családi körben, esetleg közösségi ajtatosságokon. A századfordulón, valamint a 20. század első felében született adatközlőktől gyűjtött archaikus imádságok, liturgikus imaszövegek, egyházi népénekek ismeretében úgy tűnik, az énekek egyik vagy fő forrása a Kájoni-féle *Cantionale Catholicum* volt.⁴⁸

Dominique Jacquet

A század utolsó éveiben (1897) Dominique Jacquet püspök az egyházmegye területén működő kántorok feladatait a következőkben összegezte: zenei szolgálat teljesítése a liturgián; énekvezetés és énektanítás; a gyermekek és a felnőttek számára tartandó hitoktatás a templomban; előimádkozás; a betegek látogatása; a vallási élet szorgalmazása; a holtak eltemetése a pap távollétében; ünnepnap i maszolgálat. Jacquet azt is

⁴⁴ A háromszéki főesperesnek címzett levélből (1860) az is kiderül, hogy a szóban forgó kántort nem mellesleg erős honvágy is gyötörte. POZSONY 2005, 73.

⁴⁵ VăCARU 2004, 47, 52.

⁴⁶ Feltehetően a vespérnyéről, vesperásról lehet szó, az úgynevezett esti, illetve reggeli (laudes) imáról.

⁴⁷ KOVÁCS 2004, 13.

⁴⁸ Erről lásd CSOMA 2004, 91; KÖVÁRI 2006; TÁNCZOS 2006. Kevés adatunk van arról, hogy ebben az időszakban használtak-e magyar nyelvű könyveket Moldvában. (Néhány adat: CSOMA 2004, 40–41, 45–46, 59, 67, 71, 95, 109.) Egy 1845-ös közlemény szerint „Moldvában a’ könyvszállítás (erdélyi énekes-, ima- és abc-s könyvek) ez ideig egyesek által történt”, ami azt jelzi tehát, hogy eljutottak magyar nyelvű könyvek Moldvába is, ám ezek pontos tartalmáról egyelőre nincsenek további adataink. Az idézett közleményben a magyarországi támogatóktól „tudományos és erkölcsös könyvek”-et kérnek a moldvai magyarok körében tervezett művelődési programokhoz. MORARU–DİMİŞCĂ–COŞA 1845c, 322.

leírja, hogy a plébániáktól nagy távolságra eső filiákon a „daszkál hatalma majdnem korlátlan és felülmúlja a plébánosét”.⁴⁹ A 19. század utolsó éveiben, különféle ügyekben keletkezett iratokban a kántor sűrűn feltűnik tanúszerepben.⁵⁰ Némelyikről közülük az is tudható, hogy kántori teendőik mellett, családjuk eltartása érdekében egyéb kenyérkereső munkát is végeztek.⁵¹

Hittani foglalkozások

A korszakból származó forrásokban visszatérő téma a katolikus lakosság vallási műveltségének a kérdése, amely – úgy tűnik – elsősorban a misszió vezetői számára okozott elégedetlenséget. Az apostoli helynökség első püspöke, Filip Paroni (1818–1825) és követői is nagy gondot fordítottak a lakosság vallási és erkölcsi állapotának a megreformálására. Paroni például elrendelte, hogy a mise előtt hangos szóval mondassanak el az egyház alapvető imái, adventi és nagybőjti időben pedig a katekizmus oktatását követelte a papoktól.⁵² A helynökök kérésének zökkenőmentes teljesítését nehezítette, hogy a misszionáriusok nagy része nem ismerte hívei nyelvét. Még a század második feléből származó feljegyzésekből is arról értesülünk, hogy vannak olyan misszionáriusok, akik „sem oláhul, sem magyarul nem tudnak. [...] Ha prédikál vagy egyszer, senki nem érti, mert sem oláhul, sem olaszul nem mond, még az született oláh sem érti mit mond, inkább csak kineveti”.⁵³

1845-ben a budapesti *Religio és Nevelés* folyóirat harmadik száma rövid írást közöl *Moldva* címmel. A névtelen szerző által jegyzett tudósítás voltaképpen egy helyzetkép egy közösség adventi vallásos eseményeiről, pontosabban az adventben megtartott *hittani foglalkozásokról*. A részletes leírásból kiderül, hogy a nyári időszakot mezei munkával töltő felnőttek és gyermekek számára kevés alkalom adatik a vallási előírások betartására, a hitélet minimális megélésére szorítkoznak, lévén hogy a fáradtságos munka után „álom és nyugalomvágy vesz erőt az ellankadt testen, annyira, hogy alig marad idő az imádságoknak mi röviden is elvégzésére, könnyen felejtve a tanítást”. A feledés és az elvallástalanodás fékezése érdekében az adventi estéket „mind a szülők, mind a magzatok [...] üdvösségre szükséges tanulmányok megtanulását”-val töltik. Az össze-jöveteleket minden alkalommal más-más „alkalmasabb” család otthonában szervezik

⁴⁹ A román dascál kifejezés kántort jelent. Dominique Jacquet jászvásári püspök levele Amann Josef Hurter jászvásári osztrák–magyar konzulnak. Közli VINCZE 2004, 138. Lásd még SERES 2003, 348.

⁵⁰ Lásd például Par. Rom. Cat. Cleja 1/1883. 124. oldal.

⁵¹ Ilyen volt például a kézdialmási Bertalan Sándor, aki asztalosmunkával kereste kenyerét. DOMOKOS 1987, 176.

⁵² A plébániahálózat átláthatósága, valamint a plébánosok hatékonyabb működése céljából Forrófalván és Szabófalván úgynevezett esperesi kerületet (protopopiát) hozott létre, előbbihez a Bákó környéki, utóbbihoz a Románvásár környéki plébániák ügyeit rendelte. DUMEA 2005, 138–140.

⁵³ Ojtoz lakóinak Scitovszky János hercegprímásnak címzett leveléből (1860. március 16). VINCZE 2004, 63–66.

meg, vasárnap, hétfő, szerda és péntek estéken. A gyülekezés időpontját harangszóval adják hírül. Egy-egy estén hetven-nyolcvan, de „néha több” hívó is összegyűl. A „foglalkozásnak” nevezett alkalmak a következő forgatókönyv szerint bonyolódtak le:

Itt a kántor megjelentével, az Atya, Fiú, és Szentlélek Isten nevében, a keresztyetében kezdődik a tanítás: mire a miatyánk, üdvözlés, közgyónás, tíz és öt parancsolatok, hét szentségek, és hitbeli indulatok elimádkozása után, a mondottakból egyenkint ki kérdeztetnek; azután rövid, szokott kérdésekben egyenkint az Isteni fölségről, a Szentháromság titkairól, az üdvözítő Jézus megváltása- és kinszenvedéséről, szűz anyjáról, a megszentelés malasztjáról, a Szentlélek Isten hét ajándékairól, a szentségekről közönségesen, és különösen mindenikről: nevezetesen a bér-málásról és annak hasznairól, a sz. gyónásról, és annak részeiről, az Oltáriszentség valóságáról, mélységes titkairól, stb. kihallgattatnak; – az egészet rövid kérdések – és feleletekbe foglalt tanítás, magában foglaló a lélek halhatatlansága, az örök élet, annak boldog – vagy boldogtalan volta felőli igazságokat, fejezven be: mihez a főbűnök, stb. előszámlálása és a végső dolgokról rövid oktatás is csatoltatik. E sz. foglalkozásnak vége lévén, egy-két istenes ének oszlatja el a következő nap más háznál folytatandó tanításra újjólág összesereglendő gyülekezetet: mi így foly az egész adventi napokban. Így készülnek, keresztyén növendékeikkel a karácsony sz. gyónásra, és az üdvözítő Jézus titkos értelmű születésének örömdetes ünnepére magok a szülők is... És mi ezek következtében örömmel mondhatjuk, mikép nincs körükben, még a kisebbek közül is, senki, ki az említett kérdésekre, ha mi röviden is, meg ne tudna felelni.⁵⁴

A cikkben foglaltak szerint az adventi „foglalkozások” nemcsak az újságcikket jegyző szerző parókiáján, hanem „minden plébániában [...] megy végbe”, azaz minden plébánián megtartattak. Ezt megerősítő adattal azonban pillanatnyilag nem rendelkezünk, legalábbis más plébániáról, ebből az időszakból nincsenek hasonló alkalmakról tudósító feljegyzések.⁵⁵ A cikkből az is kiderül, hogy a „foglalkozáson” rendszerint a pap is, és a kántor is jelen volt, de az is előfordult, hogy a plébános távollétében a kántor vezette az eseményeket. A magyar nyelvű újságcikkben nem esik szó arról, hogy a felsorolt imák, énekek, valamint a hit tanainak az oktatása milyen nyelven folyt, de aligha tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy a találkozó magyar nyelven zajlott. Ezzel azt is feltételezzük, hogy a közösség maga, a plébános és a kántor is magyar nyelvű volt. Emiatt viszont nehéz elképzelni, hogy a fenti szokás ebben a formában általános gyakorlat lett volna Moldva-szerre, ahol – ahogyan többször említettem – ebben az idő-

⁵⁴ A cikk aláírója: – Z –. MORARU-DIMIȘCĂ-COȘA 1845a, 24.

⁵⁵ Az azonban tény, hogy a pápai prefektusok rendre felszólították a misszió papjait arra, hogy adventi időben végezzenek hitoktatást a gyermekek és a felnőttek körében. Lásd például VINCZE 2004, 98.

Giuseppe Camilli

Giuseppe Camilli még azt tapasztalta, hogy „a felnőtt lakosság körében a vallásos ismeretek nem igazán terjedtek el”.⁵⁶ E körülmények azt sejtetik, hogy a vallási életben az ima- és énekhagyomány domináns szerepet tölthetett be, a hittani/teológiai/vallási/bibliai ismeretek egy része pedig ezekből a szövegekből származhatott, hagyományozódott, folklorizálódott.

szakban egy-két kivételtől eltekintve idegen nyelvű papok működtek.⁵⁶ Ők bizonyára maguk is eleget tettek hitoktatói kötelezettségeiknek, az általuk működtetett gyakorlat bemutatásához ellenben pillanatnyilag nem rendelkezünk adatokkal. Meglepő, hogy a nyelvi asszimilációban jobban érintett északi katolikus közösségekről (például Szágna, Tamásfalva, Románvásár) szóló feljegyzésekben is arról értesülünk, hogy a papoknak komoly küzdelmet kellett folytatniuk azért, hogy a 12–15 éves fiatalok számára megtanítsák a kötelező imádságokat (amelyek ismerete a szentségek felvételének a feltétele volt).⁵⁷ 1910-ben, a bérálás szentségének kiszolgálása céljából, a moldvai katolikus településeket meglátogató

Vallásosság: liturgia, ima, ének, szentségek, áldások

Mise

A levéltári iratokban kevés adatot találunk az egyházi szertartásokra vonatkozóan, és így van ez a katolikus vallás legjelentősebb szertartása, a mise esetén is. A legrészletesebb leírások egy-egy egyházi esemény (pünkösöd, primícia) kapcsán fordulnak elő, ahol a hangsúly nem a mise tartalmának és az azon részt vevő hívek magatartásának az ismertetésén, hanem a ceremónia ünnepélyességének az érzékeltetésén van. Pontosan nem tudható, milyen rendszerességgel tartottak misét a papok a plébániák és a filiák templomaiban, és az sem, hogy a latin nyelvű liturgián milyen nyelven hangoztak el az imák, énekek. Arról sincs számszerű adatunk, hogy milyen számban, milyen rendszerességgel vettek részt a miséken a katolikusok. Az adatok tükrében úgy tűnik,

⁵⁶ Annak ellenére, hogy a misszióvezető helynőkök rendre elrendelik a kötelező adventi hitoktatást. Ebben az időszakban a klézsei plébános Petrás Incze János volt. Nem kizárt, hogy a cikk szerzője is Petrás. A szakirodalom a folyóiratban közölt forrásokat nem idézi, és nem hozza összefüggésbe Petrással. Részletesebben lásd IANCU 2015.

⁵⁷ DOBOŞ 2003, 72.

⁵⁸ Arch. Rom. Cat. Buc. Dos. nr. XIII., vol. 1. 187. lap.

a filiákon többnyire a nagy egyházi ünnepekhez kapcsolódóan tartottak misét. Feltehetően, hogy a plébánia közelében elhelyezkedő filiákon élő katolikusok ünnepnapokon részt vettek a plébániatemplomban bemutatott misén. Ilyen esetről tudósít egy 1868-ból származó adat is. Eszerint a katolikusok előző éjszaka már megérkeztek a plébániára.⁵⁹ Nagyobb egyházi ünnepeken a csecsemőiket ölben tartó anyák a kis befogadóképességgel bíró templom(ok) falain kívülre szorultak.⁶⁰ Tudunk olyan esetről is, amikor a misén és az azt követő imaalkalmon a mezőgazdasági munkák ellenére a lakosság szép számban megjelent.⁶¹

A budapesti *Religio és Nevelés* 18. számában ismeretlen szerző tollából jelent meg egy a pünkösdhöz, valamint az ünnep napjához kapcsolódó *liturgiáról* szóló írás. Az Alsó-Klézsén, pünkösöd napján megtartott, a „boldogságos szűz anya hét fájdalmiról nevezett” kápolnához szervezett körmenetről és az azt követő liturgiáról szóló leírásból az is kiderül, hogy a „minden felől” seregülő nép korán reggel megérkezett, elvégezte a gyónást, és áldozott a misén. A papság irányításával a nép a temetőben álló kápolnánál különféle „szándéokra” végzett imádságokat mondott. A templomba vonult sokaság „a sz[ent] hajlék kerítésében sem férhetett”, lévén, hogy a szertartáshoz csatlakozó „nem kis számú oláhok”-kal együtt mintegy 10 000-en vettek részt a ceremónián. Hasonló események zajlottak pünkösöd másnapján, az Alsó-Klézsével szomszédos Nagy-Patakon, ám „ezeknél még sokkal kitünőbb kath. istentisztelet” tartatott meg ugyanekkor a fejedelemség fővárosában, Jászvásáron.⁶² Utóbbi eseményről Jerney János Jászvásárra tett látogatása során készült feljegyzésében is hírt ad. A leírás a maga nemében egyedi, egyebek mellett arról (is) tanúskodik, hogy a liturgikus esemény messze túlmutat szűk vallási keretén, a fejedelemség és a politikai szereplők megjelenése annak demonstrálása, hogy a misszió(vezető) hatalmi, politikai tényezőnek számít már ebben az időszakban is Moldvában.

Öt, hat mélföldnyi távolságról is seregelve egybe a’ magyar nép. Már reggel 7 órakor tömve volt az egyház’ birtokához tartozó házakkal ’s a’ püspöki lakkal körülvett templomnak tág udvartelke vidéki és helybeli néppel [...]. Az itteni tiszteletnél a’ vajda katonái, úgynevezett kozákok, kik nagy részben ungurokból állanak, voltak kiállítva, a’ menetet szinte a’ vajda zenebandája diszesíté. A’ szertartás utánni nagy lakoma Sardi Pál püspöknél tartatott, hova a’ begyült olasz papokon kívül a’ helybeli előkelő katolikusok is hivatalosak valának.⁶³

Rendkívülinek számító, több egyházközséget érintő eseményről, végső soron *miséről* számolnak be szintén 1844-ben Bogdánfalváról, ahol augusztus 18-án megtartotta *első*

⁵⁹ A filiákról érkezők különféle adományokat (majorság, tojás, méz, mogyoró, gyümölcs) vittek magukkal a plébános (és feltehetően a szállásadók) számára.

⁶⁰ Kovács 2004, 25.

⁶¹ Lásd például Horgestiben az 1875-ös jubileumi esztendőben, a templomban megtartott imasorozatról feljegyzetteket. CADAR 2008, 107.

⁶² MORARU–DIMIȘCĂ–COȘA 1845b, 144.

⁶³ JERNEY 1851, 33–34.

misgét az erdélyi Finta István. Jelenleg sem az *egyházi rend* szentségéről, sem pedig a hozzá kapcsolódó primíciáról, sem az első misés pap személyéről nem áll rendelkezésemre további adat. A sajtóban megjelent cikk idézését mégis fontosnak tartom, hiszen a korabeli vallási gyakorlatról, konkrétan pedig a misére vonatkozóan hordoz információkat.

Ez alkalommal angyalok' királynéjának napja ünnepeltetett; és már jó reggeltől kezdve sereglett e' vidék' falvaiból ajtatos népünk a' bogdánfalvai temetőben, az angyalok' királynéjának tiszteletére emelt egyszerű kápolnába; hol a' teljes-bucsu' elnyerésére rendelt imákat végezve, az utszákon alig férve sietett a' forrófalvi, nagy-pataki, bogdánfalvi, klési és f[t]runki kereszt-lobogók alá gyült, számlálhatatlan népsokaság a' kisasszonyról nevezett, újonnan épült szentegyházba; melly nem csak belül megtelék a' buzgó sereglőkkel, hanem kerítésébe sem birván fogadni a' buzgólkodókat, sokan az utszán kénytelenítették a' sz. örömben részt venni.

A feljegyzésből az is kiderül, hogy az egybegyűltek száma olyan nagy volt, hogy „az első-misének pusztá kézcsokolása is délutáni két óra után végeztetett be; jóllehet az ajtosság reggeli kilenczkor kezdődött”. Végül arról is szó esik, hogy hasonló pompával és részvétellel ünnepelték meg a katolikusok Nagyboldogasszony napját Barátban, valamint Szent István magyar király ünnepét Pusztinán.⁶⁴ Egy másik közleményben a szeptember 22-én, hasonló ünnepi díszben megtartott tatrosi búcsúról olvashatunk. Az írásból az is kiderül, hogy a körmenettel egybekötött ünnepségen ortodox vallásúak is részt vettek.⁶⁵

Ima

Az áttekintett forrásokban előfordul néhány román nyelvű egyházi, *liturgikus* imaszöveg,⁶⁶ amelyeket feltehetően az egyéni és a templomi imádkozások alkalmával használtak. Feltételezhető, hogy a magyar kántorok által vezetett úgynevezett „istentiszteleten” és az egyéni, továbbá a családi imádkozás során *magyar* nyelvű *egyházi, liturgikus imák* is elhangoztak.⁶⁷ Az utóbbi évtizedekben közreadott imagyűjteményekben találunk ilyen típusú imákat. Az archaikus imák korpuszához viszonyítva ezek alacsony száma feltehetően azzal (is) magyarázható, hogy a néprajzkutatók figyelmét elsősorban a nem egyházi, szakrális vagy mágikus szövegek (archaikus imák, varázsszövegek, ráolvasások) kötötték le. Tánczos Vilmos egyik kötetében közli a pusztinai László Józsefné (szül. 1935) imarepertoárját, ahol a számottevő archaikus népi ima mellett

⁶⁴ MORARU–DIMIȘCĂ–COȘA 1844a, 239–240.

⁶⁵ MORARU–DIMIȘCĂ–COȘA 1844b, 312.

⁶⁶ Miatyánk, Hiszekegy, Tízparancsolat. Lásd például Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1843. 47. oldal.

⁶⁷ A század közepéből származó feljegyzés szerint a „szeretvidéki több magyar helységekben [...] a kántorok eddigelé csupán magyarul dicsőíték a' mindenhatót”. JERNEY 1851, 111.

magyar nyelvű egyházi imákat is találunk, amelyek feltehetően a liturgián és az „istentiszteleten” is elhangoztak. A közölt kilenc imádságot⁶⁸ az adatközlő a századfordulón született édesanyjától tanulta, aki minden bizonnyal a 19. századi imahagyomány örököse volt.⁶⁹

A rózsafüzér imádkozásáról viszonylag kései, 19. század végi adataink vannak. A vallási gyakorlatok diverzifikációját szorgalmazó, a rózsafüzér imádkozását népszerűsíteni igyekvő szágnaí plébános, Scaramucci feljegyzi, hívei nem lelkesedtek az új imaforma bevezetésekor, mert attól tartottak, elmarad az általuk preferált vecsernye.⁷⁰ A rózsafüzér imádkozása szerves része lehetett az úgynevezett „istentisztelet”-nek, amelyet a kántorok többnyire ünnepnapon tartottak a filiák templomaiban. 1886-ban keltezett körlevelében Giuseppe Camilli püspök elrendeli a rózsafüzér közösségi, nyilvános imádkozását, ami egyébként – ahogy szó volt róla – korábban is gyakorlat volt, a katolikusokat pedig arra buzdítja, otthonaikban is imádkozzák a rózsafüzért.⁷¹

Ének

Kevés konkrét adatunk van a 19. századból arra vonatkozóan, hogy a kántorok által használt *Cantionale Catholicum* mely énekei, és hol, mely település templomaiban hangoz(hat)tak el.⁷² A szabófalviakról feljegyezték, hogy a szertartások alkalmával énekeltek az *Imádunk szent ostya, Idvezlénny Krisztusnak drága szent Teste, Jertek Keresztény lelkék, Mennysországnak királynéja, Keresztények sírjátok*, valamint a „*Venicz Krisztini buni*”, a „*Maria Majka mili*” népenekeket.⁷³ A 19. század első felében a jászvásári katolikusokról feljegyezték, hogy hamvazószerdán énekelhettek magyar énekeket a templomban, „ekkor összegyülekezve (a’ mint értesítettek), emez ismert böjti éneket ’Keresztények sírjátok’ kesergik el”.⁷⁴ 1844. augusztus 18-án, Finta István Bogdánfalván megtartott első miséjén,⁷⁵ valamint 1845-ben, Alsó-Klézsén megtartott pünkösdi körmeneten a feljegyzések szerint a résztvevők énekeltek a *Jöjj el Szentlélek-Isten* éneket.⁷⁶ Az imákhoz hasonlóan a 20. századi gyűjtéseket közreadó publikációkban fellelhető egyházi énekekről is feltételezhető, hogy korábbi évszázadok hagyományát tükrözik.⁷⁷

⁶⁸ Ezek a következők: Miatyánk, Üdvözlény, Hiszek egy Istenben, Gyónom a mindenható Úristennek, Töredelmességből való indulat, valamint az Isten és az egyház parancsolatai: Istennek tízparancsolattja, Hét szentség, Hét fő bűnök, Az anyaszentegyháznak ötparancsolattja.

⁶⁹ Az imákat lásd TÁNCZOS 1996, 125–127.

⁷⁰ DOBOŠ 2003, 72.

⁷¹ Par. Cat. Valeni 1/1885. 16. oldal.

⁷² A 20. században végzett gyűjtések alapján rekonstruálható állapotról lásd KÖVÁRI 2006; TÁNCZOS 2006.

⁷³ Petrás 1844-es feljegyzéséből. PETRÁS 1979, 1430.

⁷⁴ 1832-es feljegyzés. GEGŐ 1838, 24.

⁷⁵ MORARU–DIMIȘCĂ–COȘA 1844a, 239–240.

⁷⁶ MORARU–DIMIȘCĂ–COȘA 1845b, 144.

⁷⁷ A teljesség igénye nélkül: DACZÓ 2003; HARANGOZÓ 1998; SERES 1991; SERES–SZABÓ 1972–1988.

Szentségek

A katolikusok által jegyzett levelekben megfogalmazottak alapján úgy tűnik, a keresztség, valamint a bűnbánat szentségével (gyónással) egybekötött szent kenet felvételére általános igény mutatkozott. Mindkét szentség szorosan kapcsolódik az élethez és az elmúláshoz, s mint ilyen, az egyéni hitéletben a többi szentségnél jelentősebb szerepet kaphatott. A keresztség akkor is érvényes, ha nem egyházi személy szolgáltatja ki, gyónás azonban csak papi személynél végezhető, a 19. századra jellemző paphiány ilyen szempontból is kritikus körülménynek számított a katolikusok számára. A felnőttek esetében a szentségek felvétele bizonyos hittani ismeretek elsajátításához kötött, a gyermekek és a fiatalok mindaddig nem járulhattak a szentségekhez, például nem lehettek elsőáldozók, nem bérálkozhattak, nem köthettek házasságot, míg meg nem tanulták kívülről a kötelező imádságokat, valamint az úgynevezett vizsgaanyagot.⁷⁸ Az egyházi tanok elsajátítása céljából a misszionáriusok gyakran beszüntették a fiatalok ünnepnapokon szervezett táncmulatságait.⁷⁹ A katekizmusban foglalt ismeretek megtanítását a pap vagy a kántor végezte el, az érintetteknek ezekről a szentséget kiszolgáló pap vagy püspök előtt kellett számot adniuk.

Keresztség

A keresztség alapszentség, a katolikus egyházhoz és a keresztyén közösséghez való tartozás feltétele és szimbóluma, a tanítás szerint „egyesít Krisztussal és az Anya Szentegyház tagjaivá téssen”.⁸⁰ A vallásosság, a hit célja szempontjából mégsem e külső, formai jegy a meghatározó a keresztség szentségében. A katolikus egyház tanítása szerint a keresztség „el törli az eredendő bűnt, és azokat, melyeket a Keresztség előtt el követtünk”.⁸¹ A század közepén (1866) Moldvában kiadott katekizmusból előbb idézett hittételek magyarázatot nyújtanak arra is, hogy a hívők miért igyekeztek mielőbb a keresztség szentségében részesíteni az újszülötteket. Minthogy szükség esetén bármely megkeresztelt egyén elvégezhet (és elvégezheti ma is) a keresztelest, a katolikusok vallásos életéről szóló feljegyzésekben csak általánosságban fogalmazódik meg panasz a szentség – késleltetett és hivatalos – kiszolgálásával kapcsolatban.

⁷⁸ DOBOŞ 2003, 71–72.

⁷⁹ Egy példa a sok közül: Luigi Scaramucci, Szágna misszionáriusa (1880–1887) a hitoktatás hatékonysága érdekében időnként beszüntette a táncmulatságokat. DOBOŞ 2003, 71–72. A katolikusok körében a vasárnapi táncot egyébként a templomudvaron szervezték meg, ahol a pap is jelen volt. GEGŐ 1838, 52. Idővel a plébános, a hatóságok közreműködésével, erkölcsi okokra hivatkozva véget vetett ennek a gyakorlatnak is. Egy feljegyzés szerint például a fiúk és a lányok a templomnak, a templomajtónak támaszkodva fogták egymás kezét, a táncszünetekben pedig szerelmi életükről diskuráltak egymással. VĂCARU 2004, 65.

⁸⁰ SALANDARI 1866, 33.

⁸¹ SALANDARI 1866, 33.

<p style="text-align: center;">— 32 —</p> <ol style="list-style-type: none"> 4) Cine silește pe altul la păcatu. 5) Cine laudă fapta păcătoasă. 6) Cine tacu la păcatul altuia. 7) Cine nu pedepsește păcatul. 8) Cine ajută la păcatu. 9) Cine apără păcatulul. <p style="text-align: center;">PARTEA AL TREILEA.</p> <p>p) Despre Sacramente (Taine).</p> <ol style="list-style-type: none"> 98. I. Ce este un Sacramentă? R. Sacrament (taina) este semnul vizibilu (vederat) a nevederatei D-deștef mlei (grației), care Domnul Christos a rânduit pentru stințenia noastră. 99. I. Câte taine a rânduit Domnul nostru Isus Christos? R. Domnul nostru Isus Christos a rânduit următoarele șapte taine. 1) Botezul. 2) Sf. Mir. 3) Precestanie. 4) Pocăința. 5) Maslul. 6) Preoția. 7) Cununia. 100. I. Ce efectă are Sf. Botez? R. Sf. botez șterge păcatul original și toate păcatele care am făcutu înaintea botezului, unește pre noi cu D. Christos și face pe botezați membri bisericii. 101. I. Ce dobândim în Sf. Mir? R. Prin sânta miruire, Duhul Sf. întărește pre noi în credință ca să trăim cu dreptate în ea, și cu statornicie să o păzim în tota viața. 	<p style="text-align: center;">— 33 —</p> <ol style="list-style-type: none"> 4) Ki Mást bűne ingerel. 5) Ki Másnak bűnét dicseri. 6) Ki Másnak bűnét el halgatja. 7) Ki Másnak bűnét nem bünteti. 8) Ki Mást bűne segít. 9) Ki Másnak bűnét oltalmazza. <p style="text-align: center;">HARMADIK RÉSZ.</p> <p>p) A Szentiségekről.</p> <ol style="list-style-type: none"> 98. Mi a Szentiség? A Szentiség. látható jele a láthatatlan Kegyelemnek; melyet Urunk Jézus a mi meg Szentelésünkre rendelt. 99. Hány Szentiséget rendelt Urunk Jézus? Urunk Jézus a következő hét Szentiséget rendelte: 1) Kereszttség. 2) Bérmlás. 3) Oltári Szentiség. 4) Penitencia tartás. 5) Utolsó Kenet. 6) Egyházi Rend. 7) Házasság. 100. Mit nyerünk a Kereszttségben? A Kereszttség. el törli az eredendő bűnt; és azokat; melyeket. a Kereszttség előtt el követtünk; egyesít Krisztussal, és az Anya Szentegyház tagjaivá téssen. 101. Mit nyerünk a Bérmlásban? A Bérmlásban, a Szent Lélek meg erősít a hitben; hogy igazán a szerint éljünk, és állandoul erősönn meg tart-suk.
---	--

Kétnyelvű katekizmus

Igen tanulságos, dialógusban szerkesztett *útmutató* maradt fenn a keresztséggel kapcsolatos tudnivalókról.⁸² A szituációba ágyazott tanítás utalhat arra is, hogy az oktatást a gyakorlatból vett példák idézése révén bonyolították le. A „szerkönyvben” olvasható dialógusban a bábaasszony („Mossa”) kéri a keresztséget a paptól a kisgyermek számára. A bábaasszonynak előbb arról kellett nyilatkoznia, bizonytságot tennie, hogy ismeri a keresztség kiszolgálásának a rendjét.

Mindenek előtt meg kell fogadni, hogy az újszülött gyermeket keresztténnyé kívánom tenni, majd vizet öntök a homlokára, mondván: Anna, Antal, Ilona, én megkeresztellek téged az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen. Midőn e szavakat elmondom, három alkalommal egymás után, kereszt alakban vizet öntök a fejére. [...]

⁸² Az útmutató Bernard Bișoc háromkötetes, *A moldvai katolikus egyház* című történeti munkájának mellékletéből származik. A kézirat formájában fennmaradt forrás a bákói levéltár kéziratárában lelhető fel.

A párbeszéd a következőképpen folytatódik:

Hát ez a gyermek meg van keresztelve?

Nincs.

Kinek a fia ez a gyermek?

Antal János-é, Boraz-ból.

Leány vagy fiú?⁸³

Hol vannak a keresztszülők?

Kint.

Menj a templomba, nyomban érkezem én is. Mi a neve a gyermeknek?

János, Ivoan, Anniza, Magda.

Anna, mit kérsz te Isten Egyházától?

Hitet.

Mit ad számodra a hit?

Örök életet.

Anna, ellene mondasz a Sátánnak?

Ellene mondok.

Minden cselekedetének?

Ellene mondok.

Anna, hiszel az egy Istenben, mindenható Atyában, az ég és a föld teremtetőjében?

Hiszek.

Hiszel-e Jézus Krisztusban, egyszülött Fiában?

Hiszek.

Hiszel-e a Szentlélekben, a Katolikus, apostoli Egyházban, a szentek közösségében, a bűnök bocsánatában, a holtak feltámadásában, az örök életben?

Hiszek.

Kéred a keresztséget?

Kérem.

Anna ego te baptizo...

Ezt követően a pap a keresztszülőkhöz fordul, és arról tájékoztatja, hogy a keresztség révén keresztgyermekük „lelki gyermekükké” vált, felelősséggel tartoznak iránta, ha a gyermek árván marad, kötelességük magukhoz venni és saját „testi gyermekükként” felnevelni, e téren elkövetett mulasztásaikról Isten előtt számot kell adniuk. Végül a pap a plébániára invitálja az érintetteket az adminisztrációs teendők elvégzése céljából, ahol az újonnan megkeresztelt, valamint a szülők és a keresztszülők nevét és lakhelyét bejegyzí az anyakönyvbe.⁸⁴

⁸³ Itt nincs rá felelet.

⁸⁴ A párbeszéd a bábaasszony és a pap között folytatódik. A pap megkérdezi a bábaasszonytól, mit tesz abban az esetben, ha az újszülött fél kézzel, egy lábbal vagy halva születik. Erre a helyes felelet az, hogy „a gyermek lábára vagy kezére három alkalommal vezet öntenék mondván: én megkeresztel-

Bérmálás

A keresztség kapcsán idézett, feltehetően Moldvában hivatalosan használt katekizmus lehetett a forrás a bérmálásra történő felkészítések során is. Az 1866-os kiadványban olvasható tanítás szerint a bérmálás során „a Szent Lélek meg erősít a hitben, hogy igazán a szerint éljünk, és állandóul erőssen meg tartsuk”.⁸⁵ Ezt a tételt a szentség felvételére készülők számára vélhetően ismertté tette a kántor vagy a pap, és számon kérte a szentség kiszolgáltatását megelőzően a püspök. A szentség felvételére várakozó, hetedik életévüket betöltött jelölteknek a következő, katekizmusban megfogalmazott kérdésekre is felelniük kellett:

Hány Isten van?
 Ki teremtett?
 Miből?
 Hány a szentség?
 Istennek tíz parancsolattya?
 Az Anyaszentegyház öt parancsolatja?
 Mi vagyon az oltári szentségben?⁸⁶

Emellett a jelölteknek természetesen tudniuk kellett a katolikus egyház alapimádásait és hittételeit is, úgymint: „az Úr imája”; az apostoli hitvallás; a bűnbánó ima, valamint a már említett „Isten és az egyház parancsolatait”.⁸⁷ A püspöki körlevelek a bérmakeresztszülők személyére vonatkozó szabályokat is megfogalmaznak. Eszerint a bérmakeresztszülő nem lehet azonos a keresztségi keresztszülővel; a keresztszülőségre bérmálásban már részesült személyek jelentkezhetnek. Az egyházból és az egyházközségből kitagadott, vallási kötelezettségeiket nem teljesítő egyének nem lehettek keresztszülők.⁸⁸ Arduini püspökről feljegyezték, hogy a „keresztény tudományokban jártas”, a kérdésekre helyesen válaszoló személyeket pénzzel és szentképekkel jutalmazta, „serkentvén az Istenbe való bizodalomra és feddhetetlen életre”.⁸⁹ A szentség kiszolgáltatásának a rendszerességéről nincsenek információink. Petrás egyik feljegyzésében az olvasható, hogy Arduini minden télen felkereste a katolikus

---

lek”. A párbeszédből kiderül az is, hogy az élő újszülött esetében is meg kell győződnie arról, hogy még nem kapta meg a keresztséget. Ez az alábbi szöveg elmondásával történik: „N. ha megkeresztelték, én nem keresztelek meg, ha nem, én megkeresztellek téged...”. *Bișoc* é. n., II, 339–341.

⁸⁵ SALANDARI 1866, 33.

⁸⁶ PETRÁS 1979, 1337. Lásd még SALANDARI 1866.

⁸⁷ Tartalom tekintetében az imák nem különböznek az egyházban ma is használt imáktól, nyelvi jellemzőiket tekintve azonban valamelyest mások, hiszen a korabeli román nyelven nyertek megfogalmazást. *Par. Rom. Cat. Valea Seaca* 1/1843. 47. oldal.

⁸⁸ Konkrétan: nem végezték el a húsvétra vonatkozó kötelező gyónást.

⁸⁹ PETRÁS 1979, 1337.

településeket, és az érintettek számára kiszolgált a bérmlás szentségét,⁹⁰ az azonban nem tudható, hogy ez a gyakorlat mennyiben volt általánosan jellemző a püspökök gyakorlatában.

Eucharisztia

A hittani alapismeretek tanítása során a katolikusok minden bizonnyal ismereteket szereztek az egyház oltáriszentségről szóló tanításáról is, miszerint „az oltári Szentségben jelen vagy Jézus Krisztusnak teste, és vére, és minden Istensége”.⁹¹ Az „első gyónás” időpontjáról és feltételeiről csak közvetett adataink vannak, feltehetően a 6–7. életévüket betöltött gyermekek végezhették el, azt követően, hogy a szülők, a kántor és a pap a hittani alapismereteket, imádságokat megtanította a számukra.

Az oltáriszentség kultuszáról, az áldozásról elszórt adatok vannak. Egy 1845-ös feljegyzés szerint a jászvásári utcákon szervezett pünkösdi ünnepségen, Sardi püspök vezetésével körmenetet tartottak az *oltáriszentség* tiszteletére. Az ünnepségen „jelen volt az ausztriai cs. kir. agens, és az egész diplomatai kar; nem hiányoztak’ a fővárostól távolabb lakó hivek is, buzgó ajtatosságuk’ szent vágyának kielégítésére egybeseregelve”. A feljegyzést készítő névtelen, feltehetően papi szerző szerint a körmeneten részt vevők nagy része „a’ Jézus sz. teste- és vérenek valóságos jelenlétét [...] hiszi” megnyilvánulni az oltáriszentségben.⁹² Kovács Ferenc útinaplójában (1868) az olvasható, hogy az általa látogatott vasárnapi misén, Klézsén harminc-harmincöt áldozó volt. Azt is feljegyzi, hogy házigazdája, Petrás Incze János plébános elmondása szerint „így van ez minden vasárnap”.⁹³ A 19. század végétől megszorodó püspöki levelekben gyakrabban esik szó az oltáriszentségről. A püspök egy-egy járvány, háború idejére gyakran elrendeli a szentségi áldást és az áldozást a gyógyulásért, a békéért, majd ugyanígy a hálaadó imákon az elnyert gyógyulásért, békéért.⁹⁴

A bűnbánat szentsége (gyónás) és az utolsó kenet

A feljegyzések alapján úgy tűnik, a gyónás fontos része volt a hívők vallási életének.⁹⁵ Az adatok egy része az utolsó kenettel egybekötött gyónás iránti igényre vonatkozik – kézenfekvőnek tűnik, hogy a két (bizonyos körülmények közepette egyébként is összetartozó) szentségről szerzett adatokat egy helyen ismertessem.

⁹⁰ PETRÁS 1979, 1337.

⁹¹ SALANDARI 1866, 35.

⁹² MORARU–DIMIȘCĂ–COȘA 1845b, 144.

⁹³ A Veszely–Imets–Kovács által jegyzett, 1870-ben megjelent kiadvány voltaképpen két kéziratot fog össze, minthogy a második, Kovács Ferencz naplójában a számozás újrakezdődik, a bibliográfiában a két iratot külön tételként szerepeltetem. Lásd VESZELY–IMETS–KOVÁCS 2004, 71; KOVÁCS 2004, 25.

⁹⁴ Erről a püspöki körlevelekről szóló fejezetben szó lesz még.

⁹⁵ Néhány településen a gyónni vágyók a két napi járásra elérhető magyar plébánost keresték fel azért, hogy (anyanyelvükön) gyónhassanak. 1845-ből, Petrás feljegyzéseiből származó adat. PETRÁS 1979, 1442. Lásd még TÁNCZOS 1995, 85–86.

A filiát felkereső pap látogatásának ugyan több oka lehetett, a feljegyzések szerint ideje egy részét a templomban töltötte, hogy a gyónni szándékozók fogadhassa. Hasonló célból a betegeket is felkereste.⁹⁶ A szentségek időbeni és „teljes értékű”, azaz hivatalos kiszolgáltatását nemcsak a nagy távolság, a természeti és éghajlati adottságok tették lehetetlenné, hanem a nyelvi problémák is. Ezt a visszás állapotot ritkán ugyan, de maguk a misszionáriusok is megfogalmazzák, sőt olyan esetről is tudunk, amikor konkrét kísérletet tettek azok megoldására. Egy – évszámmal és névvel el nem látott – feljegyzésben arról olvasunk, hogy egy magyarul nem beszélő pap arra kéri a magyar nyelvet beszélő paptársát, forduljanak közösen a misszió prefektusához, és együtt kérvényezték a helycserét, hogy a „moldovánul” nem beszélő katolikusok lelki gondozásáról gondoskodhassanak.⁹⁷ Kivált a súlyos betegek és haldoklók által igényelt, gyónással egybekötött *utolsó kenet* kiszolgáltatásának késlekedése vagy elmaradása okozott gondot az érintettek számára.⁹⁸ A gorzafalviakról feljegyezték, hogy a 19. század második felében is elzarándokoltak Ojtozba, hogy magyar nyelven gyónhassanak. Az idősök és a betegek számára megterhelő volt a hosszas gyaloglás, miközben éppen körükben mutatkozott a legnagyobb szükség a szentség felvételére.⁹⁹ A pap szavát nem értő személyeket „haláluk óráján olaszul vigasztalják”.¹⁰⁰ Egy 1839-ből származó adat szerint az olasz papok a következő gyakorlat szerint végezték a gyóntatást: „füzetből kérdezvén a bűnök neveit; [...] kérdezik a bűnbánótól, hogy ezt vagy azt a bűnt követte-e el? a felelet igennel (ita) vagy nemmel (non) történik és így végig szaladnak az egész füzetten úgy, hogy sem a gyóntató sem a gyónó nem ért meg semmit. Azután megadják a feloldozást”.¹⁰¹ A feljegyzés szerzője, Pap Sándor tatrosi plébános szerint ilyen körülmények között a szentség érvénytelen, lévén, hogy legszükségesebb eleme, a hívők lelkiismeretéből fakadó (bűn)bánat nem érvényesül, amit a papnak kell felkeltenie a gyónóban.¹⁰²

Az alábbiakban idézett, feltehetően 1797-ben keletkezett *Diverse materie in lingua Moldava* című olasz–román társalgó kéziratban található *moldován* nyelvű gyónási útmutatóról/tükörről egyelőre nem tudható, kik, hol és milyen formában használták. A forrás Bernard Bișoc kéziratának mellékletében lelhető fel. A dokumentumról a szerző további információt nem ad meg, pillanatnyilag nem tudható, mennyire volt elterjedt, a gyónás egyik alternatív formáját jelentette, vagy a bevett gyakorlatot stb., a mindennapi vallásosságban való megjelenéséről tehát nincsenek adataink. Az útmutató bevezetőjében egy, a pap és a gyónásra készülő hívő közötti párbeszéd olvas-

⁹⁶ Bișoc é. n., II, 351.

⁹⁷ Bișoc é. n., II, 357.

⁹⁸ Ezt panaszolják el a gorzafalviak is Scitovszky János primásnak írt levelükben (1860). VINCZE 2004, 63. Az utolsó kenetről szóló egyházi tanítást az 1866-os katekizmus is tartalmazza, e szerint „az utolsó Kenet, a beteget vigasztalja, örök idvösségre szolgál, és a testi betegséget enyhíti”. SALANDARI 1866, 39.

⁹⁹ Ez tükröződik a Moldvát járó magyar papok feljegyzéseiben is, akiket a helyiek sorra igénybe vettek (volna) erre a célra. A hivatalosan nem Moldvában szolgáló magyar papok nem teljesíthették a helyiek ebbéli kérését. Lásd például VESZELY–IMETS–KOVÁCS 2004, 25, 32; KOVÁCS 2004, 9.

¹⁰⁰ Például Szászútton. 1864-es adat. VINCZE 2004, 70. Lásd még JERNEY 1851, 30.

¹⁰¹ Pap Sándor tatrosi plébános leveléből. DOMOKOS 2001, 104.

¹⁰² DOMOKOS 2001, 104.

ható, melyben a lelkész a gyónó felkészültségéről¹⁰³ és szándékáról¹⁰⁴ érdeklődik. Ezt követően – a szöveges tájékoztató szerint – a gyónó a pap elé térdel, keresztet vet, összeszede a kezét, és a pap által előre mondott bűnbánó szöveget ismételve megbánja bűneit.¹⁰⁵ A folytatásban a bűnlajstrom olvasható, amelynek a tartalmát feltehetően szintén a pap olvasta fel, a gyónó pedig igen-nem felelettel válaszolt az elhangzottakra.

Isten nevét hiába vettem, és hazudva esküdöztem kb. tíz alkalommal, ám másoknak ezzel nem okoztam kárt, és máskor is esküdöztem mintegy tizenöt alkalommal.

Esküdtem a lelkemre, a törvényre és a hitemre.

Azt állítottam, nincsen Isten, mert ha volna, rólam is megemlékezne.

Varázsoltam, ígéztet s szerelmet gyógyítottam, hittem a varázslásban, ráolvasásban.

Hittem a babonákban.

Megrontottam egy embert.

Nem akadályoztam meg másokat abban, hogy varázsoljanak, higgyenek a babonákban.

Részt vettem a legényekkel a táncmulatságon, táncoltam a leányokkal, csókolóztam velük, ingüket érintve megsimogattam mellüket, ők is megsimogattak engem.

Rossz gondolataim voltak, de hamarjában elhessegettem azokat, és gondoltam/vágytam az asszonyokra, leányokra.

Nem fogadtam szót a szüleimnek, apámnak, nagynénémnek, anyámmal feleseltem, haragot okoztam nekik, és megverték engem.

Nem imádkoztam sem este, sem reggel, csak keresztet vetettem.

Loptam dinnyét,¹⁰⁶ ezt-azt, mert nem tudtam megvásárolni.

Azt kívántam, hogy legyek gazdag, mint mások.

Vétkeztem egy özvegygel, egy asszonnyal.

Kevély voltam, tükör előtt szépítettem magamat, kiöltöztem, hogy a férfiak észrevegyenek, hogy tetszésüket elnyerjem.

Haragot viseltem anyám, nagynéném, nagybátyám, nővérem és testvéreim iránt, családtagjaimmal szemben, feleseltem nekik, és sokáig viseltem a haragot ellenük.

Haragot viseltem azért, mert megvert anyám, bátyám, néném.

Előbb kértem Istentől megbüntetésüket, majd megenyhültem, és megbocsátottam nekik.

Irigy voltam azért, hogy felebarátom gazdag volt, én pedig szegény.

Nem szerettem a felebarátomat úgy, mint önmagamat.

Féltékeny voltam mások sorsára/szerencséjére.

¹⁰³ Hogy ti. ismeri-e az egyház alapimáit (Miatyánk, Üdvözlégy Mária, Hiszekegy, Tízparancsolat, Szentségek és egyebek).

¹⁰⁴ Hogy ti. ismeri-e a jó gyónás feltételeit, elvégezte-e az ehhez szükséges spirituális felkészülést (lelkismeret-vizsgálat, a bűnök számbavétele és azok megbánása stb.).

¹⁰⁵ A gyónás formái feltételeit egy korabeli (1866) katekizmus is megfogalmazza. SALANDARI 1866, 37–39.

¹⁰⁶ A szövegben „un arbus” szerepel, a román (nép)nyelvben a harbusz dinnyét jelent. Lehetséges, hogy ezen a helyen másról van szó.

Irigy voltam, nem éreztem részvétet a környezetemben élő szegények iránt.
 Nem adtam alamizsnát, amikor kértek.
 Megrészedtem, és ebben az állapotban zaklattam másokat.
 Nem törekedtem arra, hogy a részegeskedésről leszokjak.
 Mulattam, de nem veszítettem el józanságomat.
 Ezentúl nem fogok eljárni a kocsmákba.
 Falánk voltam, többet ettem, mint kellett volna.
 Lustaságból nem voltam misén. Három alkalommal nem vettem részt a misén, hol-
 ott megtehettem volna.
 Amikor nem mehettem misére otthon, vagy ott, ahol éppen tartózkodtam, nem
 imádkoztam a misehallgatást pótolandó.
 Egy pénteki napon tejet ittam, mert kívántam, és úgy éreztem, bűnt követtem el.
 Nagybőjtben húst fogyasztottam, mert kívántam.
 Húsvétkor nem végeztem el a gyónást.
 Gyermekeimet nem tanítottam meg az imádságokra, mai napig nem tudják azo-
 kat.
 Magam sem igyekeztem megtanulni mai napig sem.
 Az ünnepnapot nem tartottam meg, egy ünnepnapon, egy vasárnapon dolgoztam
 egy-egy órát, mert rá voltam kényszerülve.
 Átkozódtam a feleségemre/férjemre, azt mondtam: verje meg az Isten, büntesse
 meg az Isten, vegye el az ördög.
 Halálomat kívántam, sajátomét, gyermekeimét, azt mondtam, egye meg őket a
 halál, a föld.
 Átkoztam, mondván: bolonduljanak meg, venné el őket az ördög, a Tatár.¹⁰⁷
 Verje meg, fizessen meg nekik az Isten.
 Esküdöztem a lélekre, a törvényre, a keresztre, a vérre [...] ¹⁰⁸
 Morogtam, másokról rosszat mondtam, ám senki becsületében kárt nem tettem.
 Egy-egy családban megesett perpatvarról értesülvén, elbeszéltem azt másoknak is.
 Veszekedtem gyermekeimmel, átkozódtam előttük.
 Három alkalommal, amikor a szentmisét hallgattam, rosszra gondoltam.
 Nem mondtam el az imádságokat teljes szívemből.¹⁰⁹

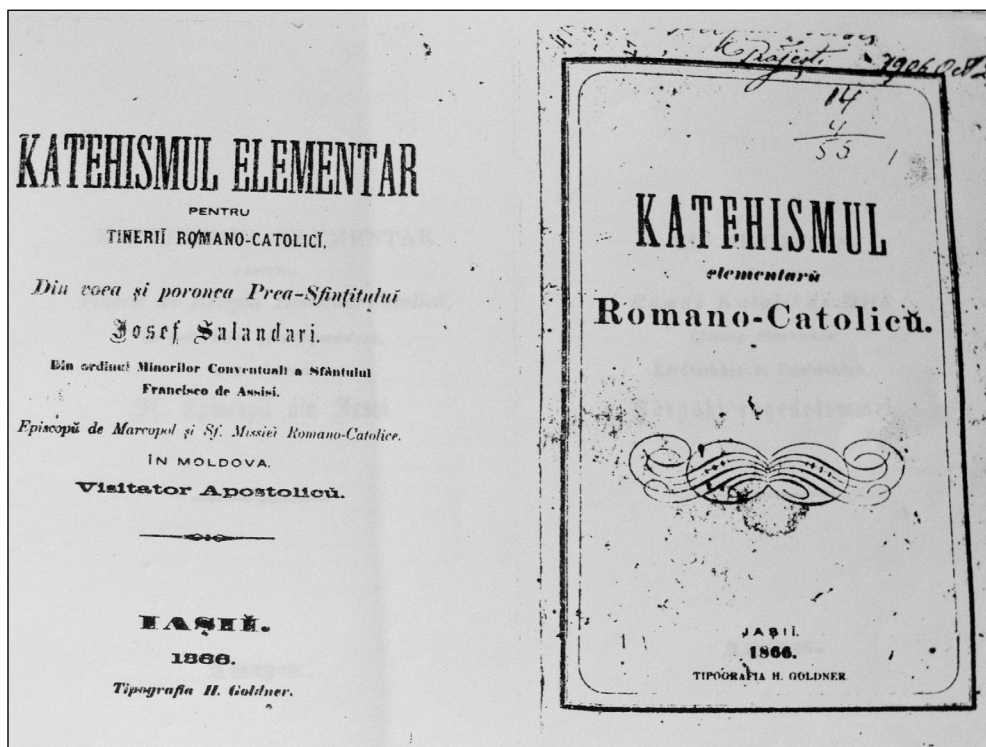
A bűnlajstrom végén további bűnbánó imarészletek olvashatók, amelyekben a gyónó megvallja: nem emlékszik minden egyes bűnére, amelyektől szabadulni kíván. Végül a gyónási formula záró szakaszában különféle penitenciák olvashatók.¹¹⁰ Ezek a követ-
 kezők: azokon az ünnepnapokon, amikor a hívő nem vehet részt misén, legalább fél
 órát töltsön el templomban imádkozva; kerülje meg a templomot három alkalom-
 mal; keressen fel egy templomot hétköznap, és vegyen részt misén; csókolja meg a föl-

¹⁰⁷ Talán Tartar, ami a gonosznak, a Sátánnak egyik neve.

¹⁰⁸ Egy olvashatatlan szó.

¹⁰⁹ A román nyelvű szöveget a szerző fordította magyar nyelvre. Bıșoc é. n., II, 343–346.

¹¹⁰ Nem tudni, hogy a gyónó mikor, mely bűnéért, melyik penitenciát kapta a felsoroltak közül.

Kétnyelvű katekizmus 1866

det, emlékezzen arra, Isten azért adta az embernek a nyelvet, hogy használjon vele, nem pedig azért, hogy morgolódjon, átkozódjon; imádkozza el az Üdvözlégység Máriát naponta három alkalommal; húsvéti időben és Szent Antal ünnepnapján vegyen részt a liturgián; tartson böjtöt; gyermekei számára mielőbb tanítsa meg az imádságokat.¹¹¹

Házasság

A gyónás kapcsán említett útmutatóban találunk egy szintén dialógusban szerkesztett szöveget a házasulandók számára, ahol a házasság szentségére vonatkozó tudnivalók nyernek megfogalmazást.

A házasság egybekelés, olyan egybekelés, amelyet egyedül csak a halál választhat szét. Amennyiben kiszolgálom számotokra ezt a szentséget, szándékotokban áll-e mindhalálig, nem veszekedve, nem nyomorogva, de békében és istenfélelemben élni?¹¹²

¹¹¹ Bîșoc é. n., II, 347. A formula egy újabb, a megváltásról szóló dialógussal folytatódik.

¹¹² A román nyelvű szöveget a tanulmány szerzője fordította magyarra. Bîșoc é. n., II, 349.

A házasságkötés feltétele a sikeres hittani vizsgatétel volt. A szentségre vonatkozó tudnivalókat, a katolikus alapimákat, egyházi parancsokat általában a pap, ritkábban, illetve a filián a kántor taníthatta meg, a vizsgáztatást a szentséget kiszolgáló pap végezte el. Az északi falvakban már a század közepén gyakorlattá vált, hogy a házasulandóktól csak a román nyelven elmondott vizsgaanyag volt az elfogadott.¹¹³

A házasságra senki nem bocsátatik még oláh nyelven meg nem tanulja az egyházi Törvények által oly szorosan megkívántató imádságokat, és Hitágazatokat, ezeknek magyarul tudása sem volt eddigelé illy terhes akadály.¹¹⁴

Az útmutatóban közölt szövegrészlet alapján úgy tűnik, a szentség kiszolgálása a napjainkban is érvényes szertartási rend szerint folyt tovább. A házasulandóknak (és a tanúknak) nyilatkozniuk kellett arról is, hogy fennáll-e bármiféle akadály a házasságkötésnek (például rokoni kötelék). A házasságkötést akadályozó ismeretek letagadása halálos bűnnek minősült, az azt elkövető személy kiátkoztatott az egyházból.

Áldások

A korábbiakban több ízben idézett útmutatóban egyházi áldásformulák is előfordulnak, ami azt jelzi, hogy a papok *egyházi áldásban* részesítették azokat, akik ilyen szándékkal fordultak hozzájuk. Az alábbiakban közölt példában az látható, hogy az áldást kérő személy adománnyal kereste fel a plébánost,¹¹⁵ aki a hívőt elkísérte otthonába, hogy imát mondjon a beteg gyermekre.¹¹⁶

Hoztam szentségednek egy csirkét, egy kakast, egy tyúkot, egy darab túrót, kevés mogyorót, diót, kevés búzalisztet [...],¹¹⁷ kérem szentségedet, fáradjon el hozzám, olvasson beteg gyermekem fejére.

Köszönöm, nyomban megyünk! Kántor, hozd a Rituálét, a stólat és a szenteltvizet.¹¹⁸

¹¹³ Jelenlegi ismereteink szerint az első Moldvában kiadott katekizmus kétnyelvű (román–magyar) volt, 1866-ban adta ki Salandari pápai prefektus. Feltehetően minden plébániára eljuttatta. Domokos Pál Péter szerint a kiadványt 1893-ig használhatták, az ekkor elfogadott román népoktatási törvény értelmében a hitoktatás kizárólagos nyelve a román lett. DOMOKOS 2001, 120.

¹¹⁴ 1844-es adat Szabófalváról. PETRÁS 1979, 1430.

¹¹⁵ Egy-egy templom meglátogatása során a pap több közösséget érinthezett, átutazáskor felkereste a betegeket, tájékozódott a közösségi eseményekről, ilyen alkalmakkor is előfordult, hogy ételmisszer-adományt készítettek a számára. BIȘOC É. N., II, 356.

¹¹⁶ A plébániatemplomoktól nagyobb távolságra lakó, a vásár- vagy ünnepnap mielőtt ellátogatók általában adománnyal érkeztek a plébániára. VESZELY–IMETS–KOVÁCS 2004, 71.

¹¹⁷ Néhány olvashatatlan szó.

¹¹⁸ Áldásról, „ráimádkozásról” a továbbiakban nem esik szó, a pap azt kéri az asszonytól, a gyermeket istenhitre és Istenbe vetett bizalomra nevelje. BIȘOC É. N., II, 352.

Hasonló gyakorlatról számolt be Gegő Elek is, akitől csüggési tartózkodása alatt a helyiek áldást és a keresztség szentségének a kiszolgáltatását kérték.

Körül ültük a' tűzhelyt – vatrált – 's a' nő Szabó Maris csüggési hangon panaszalá el szomorú lelki helyzetetésöket, ' s kért a' jó isten' nevére, hogy ismerősenek egy leánykáját megönteném, keresztelném.¹¹⁹

Eskü, fogadalom

A szűkebben vett vallási, egyházi szolgáltatásokon, vallási szertartások bemutatásán túl a papok számos világi, az egyháztól/vallástól azonban nem egészen független ügy rendezésében, lebonyolításában is közreműködtek. Tipikus területnek tekinthető a házasság, a házassági problémák, amelyek rendezését az érintettek az egyház, a vallás eszközeinek az igénybevételével is igyekeztek elérni. A konfliktusba keveredett házastársak a pap előtt megfogalmazott, írásos fogadalommal próbáltak megbékélni egymással. Ilyen alkalmakkor készültek az úgynevezett *Act de împăcare* iratok, azaz 'Megbékélési egyezségek', amelyen az alábbi, Klézsné keletkezett irat is.

Én, Kalarás Antal esküszöm és ígérem, hogy feleségemmel, Katalinnal békében, szeretetben és egyetértésben kívánok élni halálomig, és nem fogom verni, sem bántani.

Úgyszintén én, Katalin, Kalarás felesége esküszöm és ígérem, hogy férjemnek, Antalnak, szót fogadok, békében és szeretetben kívánok élni vele halálomig, és nem fogok hallgatni mások bolondságaira. 898 december 11. Klézse. (Aláírások: fogadalomtevők, három tanú, P. Gratian Carpati Paroch).¹²⁰

A házasságrendező, és az alább ismertetett vallási konverzió alkalmából tett *fogadalom* mellett más esetekről is tudunk, amikor (írásos) eskütételre került sor. Egy bizonyos Mihai Tărcău baráti lakos 1861-ben írásban tett fogadalmat a pap előtt arra, hogy hermafrodita mivolta ellenére sem fogja elhagyni törvényes feleségét.

Én, Mihai Tărcău baráti lakos, Isten és a bákói, katolikus plébánosom, Pavel Mosel előtt esküszöm, hogy halálomig férfiként fogok élni (hermafrodita lévén), soha nem fogom megváltoztatni férfi nememet, férfiként fogok élni törvényes feleségemmel, és soha nem fogom megszegni ebbéli fogadalmamat. Isten engem úgy segítjen. (Aláírások: fogadalomtevő, plébános és a tamásfalvi plébános: Bonaventura; Bákó, 1861. február 14).¹²¹

¹¹⁹ GEGŐ 1838, 14.

¹²⁰ Az 1898-as román nyelvű forrás magyar fordítását a tanulmány szerzője végezte el. Par. Rom. Cat. Cleja 1/1883. 67. oldal.

¹²¹ A román nyelvű iratot a tanulmány szerzője fordította magyar nyelvre. Cor. Mat. Vol. I. 1855–1930. 9. oldal.

A 19. század utolsó éveiből több úgynevezett *Rövid vallástétel a róm. Kath. Hitről* című irattal találkozunk, amelyek a katolikus hit alaptételei mellett esküt/fogadalmat (is) tartalmazó *hitvallások*, amelyeket a többnyire református, ritkábban ortodox vallású hívők mondtak el/írtak le akkor, amikor áttértek vagy visszatértek a római katolikus egyházba. A többségében román nyelven írott kézírásos források között olyat is találunk, ahol a szentségek és más egyházi kulcsfogalmak magyar nyelven is szerepelnek. Az alább közölt „rövid vallástétel” az ekkor még részben református vallású Szászvároson keletkezett (1898), magyar nyelven.

Rövid vallástétel a róm. Kath. Hitről. Én alulírott Molinari Victoria, vallom, hogy a római katolika hitre térek, és hiszem mindazokat, melyek a szent hitnek ágazatiban foglaltatnak és a miket a szent végzések, közönséges gyülekezetek s kiváltkép a tridentumi szent gyülekezet végezett, hagyott és megmagyarázott, minden kételkedés nélkül elfogadom és vallom. És mindezekkel ellenkező dolgokat és mindennemű eretnkségeket, melyeket az anyaszentegyház megvetett én is megvetek. Ezt az igaz közönséges hitet melyen kívül senki nem üdvözülhet melyről mostan szabad akaratom szerint vallást teszek igazán épen és tisztán utolsó lélekzetemig Istennek segedelméből megtartom. Isten engem úgy segéljen és Istennek ezen szent evangéliomon. Amen. Sascut 27 December 898. Elüttünk: aláírás Berkeki [?] Jozef.¹²²

Nem tudható, hogy a fogadalom tartalmát kívülről vagy diktálás útján jegyezték-e le, saját kezűleg vagy esetleg „íródeák” segítségével.

Az egyházi irányítás eszközei: prédikációk, püspöki körlevelek

Prédikációk

A források között alig találunk adatokat a prédikációra vonatkozóan, a témához kapcsolódó információk elsősorban a prédikáció elmaradásáról vagy a prédikáció nyelvének meg nem értéséről szólnak. Nem mellékes, hogy ezek az adatok a tanulmányban vizsgált korszak második feléből származnak. Ezzel együtt is aligha feltételezhető az, hogy a század első felében ezen a téren más lett volna a helyzet. A gorzafalviak 1860-ban írt levele alapján az is kérdés, hogy a prédikáció egyáltalán a mise kötelező vagy állandó eleme volt-e ebben az időszakban Moldvában. A levél szerzői szerint a körükben szolgáló pap „vagy egyszer”, azaz igen ritkán prédikált.¹²³ A 19. század második felétől vannak utalások arra vonatkozóan, hogy a románul nem vagy helytelenül

¹²² Par. Rom. Cat. Cleja 1/1883. 111. oldal.

¹²³ Ugyanebből az időszakból (1868) származó adat szerint Kalugyerpatakán sem volt rendszeresen prédikáció. VINCZE 2004, 76.

beszélő olasz pap prédikációját a misén részt vevők nem értik.¹²⁴ Ismerünk azonban ezzel ellentétes példákat is. Az 1860-as években a pusztinai plébánián (és a hozzá tartozó tíz filián) szolgáló olasz plébános, Philippon Corridoni, „papi kötelmeit magyar nyelven végzi, mi miatt híveinél nagy becsben áll”. Ugyanakkor azt is feljegyezték, hogy a szóban forgó pap „még nem tud annyit magyarul, hogy a nép nyelvén prédikálhasson”.¹²⁵ Utóda, Liegerhoffer János plébános feljegyzi, hogy hatodik esztendeje minden vasárnapi, valamint a rorate misék alatt „hitünkbeli czikkelyeit fejtegetem s magyarázatom”, magyar nyelven.¹²⁶ A Pusztinán működő papokhoz hasonlóan Forrófalva papja, Dominico Miglioratti is ismerte és használta a közösség anyanyelvét, feltehetően a prédikáció során (is), amiért a lakosok, Kovács Ferenc megfogalmazásában: „élnek halnak ilyenén buzgolkodó lelkipásztorukért”.¹²⁷ Finta István első miséje kapcsán (1844) feljegyezték, hogy a prédikációt magyarul tartotta, beszéde „első része az egyházi-rend’ méltóságáról, a’ második pedig a’ szn. mise-áldozatnak titkos értelmű nagy kegyelmeiről” szólt.¹²⁸ A tatrosi búcsún (1844), ugyancsak magyar nyelven elhangzó prédikációban a pap „az Isten ugy szinte a’ Jézus’ anyja iránti kötelességeink megtartására is, serkentgette a’ buzgó hallgatókat”.¹²⁹

Püspöki körlevelek

A korból fennmaradt források között igen fontos iratoknak számítanak a *püspöki körlevelek*. A lokális szinten ható prédikációval szemben a körlevelek az egyházmegye egészére vonatkozóan közvetítik az egyház egyetemes tanítását, aktuális üzeneteit. A körlevelek az egyházmegye vagy egy-egy faluközösség vallásgyakorlatának az állapotáról is árulkodnak, hiszen a bennük megfogalmazottak olykor konkrét problémákra reflektáló főpásztori utasításokat, tanításokat stb. is tartalmaznak.

Püspöki körlevelek a jászvásári római katolikus püspökség megalakulását (1884) megelőző évekből, a 19. század második felétől kezdődően maradtak fenn. Az állami levéltárakban őrzött dokumentumok között a második világháborúig találunk ilyen típusú iratokat. A körlevelek kibocsátása az egyház *liturgikus rendjéhez* kapcsolódik, azt követi, a körlevél az adventi/karácsonyi és a nagybőjti/húsvéti ünnepek elmaradhatatlan eleme, amelyet a mindenkori püspök jegyzett, és amelyet a plébánosok a mise keretén belül felolvastak, ritkábban a templom hirdetőfalára is kihelyeztek.¹³⁰

¹²⁴ Lásd például a gorzafalviak Scitovszky János hercegprímásnak címzett levelében foglaltakat (1860). VINCZE 2004, 63. Hasonló adatokat ismerünk Bogdánfalváról is. Lásd Czelder Márton levele (1861). VINCZE 2004, 68.

¹²⁵ VESZELY-IMETS-KOVÁCS 2004, 39; KOVÁCS 2004, 13.

¹²⁶ VINCZE 2004, 98.

¹²⁷ Hasonló példáról tudunk két északi csángó faluból (Szabófalva, Borsova) is, ahol az olasz, illetve a német misszionárius megtanulta és használta a magyar nyelvet. Lásd VINCZE 2004, 144.

¹²⁸ MORARU-DIMIȘCĂ-COȘA 1844a, 239–240.

¹²⁹ MORARU-DIMIȘCĂ-COȘA 1844b, 312.

¹³⁰ A századfordulótól kezdődően a globális események (például világháború), az egyetemes egyházat (például egy pápa halála), az országot (például a román hadsereg Budapestre történő bevonulása), az egyházmegyét (például canonica visitatio) érintő eseményekkel bővül azon alkalmak köre, amikor a püspök körlevélben tolmácsolja hívei felé üzeneteit.

A 19–20. század fordulóján, valamint a 20. század első évtizedeiben kibocsátott körlevelek egyik része az újonnan alapított egyházmegye, illetőleg püspökség *intézményei*-nek a kiépítésével kapcsolatos kérdéseket taglalja, melyek között a helyi származású papság képzése, valamint a népi vallásosság „megreformálása”, a vallásos élet „modernizálása” számított a legfontosabb kérdésnek.¹³¹ Hasonló fontossággal bírtak az egyházmegye struktúráját bemutató, az egyházi vezetők kompetenciáját,¹³² valamint a katolikus lakosság és a klérus közti hivatalos kapcsolat formai feltételeit ismertető körlevelek. Végül, ahogy korábban említettem, egy-egy körlevél néhány esetben a püspök választát közvetíti a közösségekben kialakult problémákra, amelyek megoldása egyébként általában hosszú évekig elhúzódott.

Az egyház tagjai számára címzett körlevelek egy része a vallásos élettel kapcsolatos kérdésekre, problémákra is reflektál, főként azokra az ügyekre, amelyekről az egyházfő személyes vagy közvetett módon értesült. Fidelis Dehm 1879-ben kiadott körlevelében például az elvallástalanodás következményeiről szól, de szót emel az alkoholizmus és a kocsmai élet ellen is, ahol, mint fogalmaz, a családfenntartáshoz szükséges jövedelmet „holmi romlott testi vágyak kielégítésére” pazarolják, majd az ifjúság szórakozásai ellen is szól, ahol meglátása szerint „a fiatalok tisztasága és erkölce elvész”.¹³³ Dehm utóda, Giuseppe Camilli, miután egyházmegyei látogatása során azt tapasztalta, hogy „a felnőtt lakosság körében a vallásos ismeretek nem igazán terjedtek el”, körlevelében rendeli el a felnőtt *katekizist*, amelyet a papságnak minden templomban, minden ünnepnapon legalább harminc perc keretében meg kellett tartania.¹³⁴ Rendszeresek a *bérmálás* szentségének a felvételével kapcsolatos tudnivalókat tartalmazó körlevelek, melyekben az egyházi vezető hangsúlyozza a katolikus imádságok ismeretének és azok pontos megértésének a szükségességét, aminek a hiányában a szentség nem szolgáltatható ki.¹³⁵ Az egyházmegye vezetői hasonló szigorral szólnak a kötelezően elvégzendő húsvéti *gyónásról* és *áldozásról*, aminek az elmulasztása halálos bűn, és az egyházi temetéstől való megfosztást vonja maga után.¹³⁶ A vallásos vagy keresztény magatartás helyes formáiról tájékoztató püspöki körlevelek nem csak a „babonás”, erkölcstelen tettek elkövetését serkentő közegnek tekintett *népszokások* (például a *guzsalyosság*) betiltására vagy papi felügyeletére vonatkozó utasításokat fogalmaznak meg. A püspök az egyházi tagok magatartásával kapcsolatos elvárásokat a vallásos élethez szorosan nem kapcsolódó területekre is kiterjeszti.¹³⁷ A járványok idején körlevelben buzdítják a katoliku-

¹³¹ Lásd például Par. Cat. Valeni 1/1885. 51–52. oldal.

¹³² Par. Rom. Cat. Cleja, Jud. Bacau 1/1909. 85. oldal.

¹³³ Arch. Rom. Cat. Buc. Par. Cat. Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1. 6. oldal. Lásd még Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1843. 10. oldal.

¹³⁴ Arch. Rom. Cat. Buc. Par. Cat. Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1. 207. oldal.

¹³⁵ Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1843. 48. oldal.

¹³⁶ Par. Rom. Cat. Cleja, Jud. Bacau 1/1909. 1. oldal.

¹³⁷ Például a városokban élő katolikus nők öltözködési szokásai, a mozi és a színház látogatása, a szépirodalmi művek olvasása stb. a vallásos életre nézve „veszélyes” területnek számítottak. Az ilyen típusú körleveleket a templomi felolvasást követően a püspök kérésére általában a hirdetőfalra helyezték ki. Erről a kérdésről egy korábbi tanulmányban írtam. Lásd IANCU 2013, 511–531. Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1843. 237. oldal, 244. oldal.

sokat arra, hogy engedelmeskedjenek az állami egészségügyi rendelkezéseknek,¹³⁸ az asszonyok számára megtiltják a kerpa¹³⁹ viseletét, lévén, hogy az a járványt terjesztő tetvek szaporodásának kedvelt tárgya. A rendelkezésekkel ellenkezők ellen a püspök egyházi büntetés alkalmazását kéri papjaitól.¹⁴⁰ Végül körlevélben fordul a püspök papjaihoz (és híveihez) olyan esetekben is, amikor hálaadó mise bemutatását és szentséggel történő áldást kér például a járványokból meggyógyultakért.¹⁴¹

Tartalmuk és alkalomhoz kötöttségük okán akár önálló forráscsoportnak is tekinthetők a nagyböjti és az adventi, illetőleg a húsvéti és a karácsonyi körlevelek, amelyekben az egyház tagjai részletes tájékoztatást kapnak a böjtre vonatkozó előírásokról, továbbá a liturgikus év ünnepi rendjéről.¹⁴² Az előírányzottak megvalósulásának a módjáról, gyakorlatban történő alkalmazásukról természetesen ezekből a forrásokból nem kapunk eligazítást, feltételezhető, hogy a körlevelekben megfogalmazottak valamilyen szinten, valamilyen formában beépültek, a lokális vallásosság részévé váltak. Erre utalnak a gyónás kapcsán bemutatott bűnlajstromban felsorolt bűnök is, ami azt mutatja, hogy a gyónást végzők a rendelkezések betartásáról a gyónás keretében számot adtak a papnak. Ezen ellenőrző, felügyelő mechanizmus működésére mutat rá az az 1870 körül keltezett kérvény is, amelyben egy hívő arra kéri a plébánost, szűkítse a vasárnapi napra a hétfőre is érvényes templombúcsú ünnepét, hogy érett búzáját időben learathassa.¹⁴³ A kérvényező felmentését kéri az egyházi rendelkezések betartása alól.

Az egyik terület, amelyet az egyházfő körleveleiben következetesen és meglehetősen részletességgel szabályozott, a nagyböjti időszakra vonatkozó *böjti*. A felnőtteknek nagyböjtben a következő előírásokat kellett betartaniuk: hétfőn, kedden és csütörtökön napi egy alkalommal, a déli étkezésnél fogyaszthattak húsból készült ételt, vasárnap több alkalommal is, a hét többi napján azonban tilos volt. A negyven napon át tartó böjtben napi egy tojást lehetett fogyasztani, ebéd alkalmával, hamvazószerda és nagypéntek kivételével. Hamvazószerda és nagypéntek kivételével (akár) vacsoránál is fogyaszthattak tejet, túrót. Egyébiránt az esztendő minden napján (tehát nagyböjtben is) engedélyezték a zsírral történő főzést. A húsvétot követő szombattól a következő esztendő nagyböjti időszakáig szombati napokon a húsfogyasztás engedélyezett volt, nagyböjti és az adventi szombati napokon tilos volt. Böjti időszakban a hústilalom természetesen a pénteki napokra is érvényes volt.¹⁴⁴

Ugyan nem tartozik szorosan szűkebb témánkhoz, ám fontosnak tartom megemlíteni végül röviden azokat a püspöki körleveleket is, amelyek a jászvásári katolikus püs-

¹³⁸ Arch. Rom. Cat. Buc. Par. Cat. Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1. 168. oldal.

¹³⁹ Kendervászonból készített fejkötő.

¹⁴⁰ A templomból való kizárás, a keresztszülőségtől való eltiltás stb. Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1843. 171. oldal. Lásd még Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1899. 3. oldal.

¹⁴¹ Arch. Rom. Cat. Buc. Par. Cat. Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1. 81. oldal.

¹⁴² Par. Rom. Cat. Cleja, Jud. Bacau 1/1909. 75. oldal.

¹⁴³ A vasárnapi munkavégzés halálos bűnnek számított. Par. Bac. 1/1857. számozatlan oldal.

¹⁴⁴ 1891-ből származó adat. Arch. Rom. Cat. Buc. Par. Cat. Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1. 58, 65. oldal. Ugyanez a körlevél a következő esztendőben, 1893-ban is kibocsátatott.

pökség és a román állam kapcsolatáról nyújtanak információkat.¹⁴⁵ Ezekben a katolikus egyházfő sűrűn kifejezte saját maga és hívei lojalitását Románia és annak vezetői iránt.¹⁴⁶ A körlevelek tartalma alapján feltételezhető, hogy a prefektus/püspök folyamatosan beszolgáltatta a román állam által igényelt, a katolikus falvakkal kapcsolatos információkat, amelyeket a körükben szolgáló papok állítottak össze. Az egyház és az állam együttműködése abban is megnyilvánult, hogy az állami statisztikák adatgyűjtési munkálatait a római katolikus papok végezték el.¹⁴⁷

Felekezeti együttélés

A beszámolók alapján az ortodoxok környezetében vagy azokkal együtt élő katolikusok elkülönültek egymástól, „még akkor is, ha öltözetben és hagyományaitak tekintve sok pontban hasonlítanak is” egymásra.¹⁴⁸ Ezt a kérdést eltérően látják az egyház vezetői, akik nehezményezték, hogy a keresztszülők között – feltehetően vegyes vallási környezetben, illetve a városokban – gyakoriak az ortodox és az evangélikus vallású tanúk, keresztszülők, akik közösségi köteleiket ilyen módon is erősíteni kívánták.¹⁴⁹ A társadalmi elkülönülésnek és/vagy az együttélésnek a másik területe a házasság,¹⁵⁰ amiről ismét csak ellentmondásos adatokkal rendelkezünk. Míg a világi utazók a vegyes házasság teljes hiányáról számolnak be, az egyházi személyek a katolicizmusra leselkedő nagy veszélynek tartják a főként városokban és többnyire protestáns felekezetűekkel

¹⁴⁵ Az egyház és a világi hatóságok együttműködése más téren is megmutatkozott, például a katolikus gyermekek iskoláztatása ügyében. A korabeli feljegyzések szerint a katolikus szülők az állam határozott és fenyegető fellépése ellenére sem mutattak hajlandóságot gyermekeik román nyelvű iskolákba való beíratására. (Erről lásd például BARSZCZEWSKA 2009, 110. Lásd még JERNEY 1851, 30.) A hatóságok a katolikus papok közreműködését kérték az ügy rendezéséhez. A papoknak a prédikációban tájékoztatniuk kellett az egyház tagjait arról, hogy amennyiben nem íratják be gyermekeiket iskolába, körükben nem végeznek házszentelést, vagy egyéb vallási/egyházi büntetéssel sújtják őket. Ellenszolgáltatásként az állam engedélyezte a katolikus papok számára a hitoktatást heti egy alkalommal az állami iskolákban, ezzel is jelezve a lakosság felé az egyház és az állam együttműködését, jó viszonyát. Lásd például a scorteni tanfelügyelő Emil Swirskinek címzett levelében foglaltakat. Par. Rom. Cat. Pustiana 1/1873.

¹⁴⁶ Camilli püspök például több ízben (1884, 1906) fordult papjaihoz azzal a kéréssel, hogy mondjanak nyilvános misét a román király, I. Károly gyógyulásáért. Arch. Rom. Cat. Buc. Par. Cat. Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1. 19, 112. oldal.

¹⁴⁷ Természetesen a Vatikán által igényelt felméréseket (például a hitoktatás körülményeiről) is a helyi papság készítette el. Arch. Rom. Cat. Buc. Par. Cat. Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1. 103. oldal. Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1843. 231. oldal.

¹⁴⁸ BARSZCZEWSKA 2009, 117. „A csángók a katolikus valláshoz és annak képviselőjéhez való ellenséges hozzáállással, illetve erkölcsstelenséggel vádolták a románokat: »az oláhok magyar katolikus leányokat meg betstelenítették, gyermekeket csináltak, emberek oláhok katolikus asszonyokat megfertőztették, urukat elhagyassák«” – idézi Agnieszka Barszczewska egy 19. századi jelentésből. BARSZCZEWSKA 2009, 118.

¹⁴⁹ BÎȘOC é. n., II, 279.

¹⁵⁰ BARSZCZEWSKA 2009, 117.

kötött vegyes házasságokat.¹⁵¹ A saját hazájukból menekülő székelyekről feljegyezték, hogy „a[z ortodox] vallás leple alatt” találnak biztos menedéket Moldvában.¹⁵² Szabó Lajos arra hívta fel a figyelmet, hogy a Moldvai Vajdaságban érvényes jogi viszonyok közepette az itt megtelepülni kívánó magyaroknak gyakran szakítaniuk kellett a „régii hazával”, hogy román állampolgárok lehessenek, aminek hiányában nem szerezhettek ingatlant, és nem lehettek birtokosok sem, a konzulátuson pedig nem jártak sikerrel ügyeik intézése során.¹⁵³

A vallási konverzió asszimiláló hatásairól és okairól Gegő Elek is szót ejtett, rámutatva arra is, hogy az áttérést meghatározó tényezők egyike a katolikus jobbágyság és az ortodox földesurak közötti (alárendelt) viszony.

A' moldvai magyar plébániák' messze kiterjedő filiáit a' misszionáriusok gyéren látogatván meg, körüljárják most az oláh pópák; 's ígéret, szép szó és kecsegtetés által az örnélküli nyájból igen sokat átvisznek egy más akolba, hol szőr és nyelv változtatva mekegniök kell. Ez akkor történik leginkább, midőn a' földes úr keresztyának ajánlkozik. Illy esetekben a' kat. keresztség elégtelennek tartatván, a' szegény áttérő egy nagy kád vízbe háromszor bedöböcsköltetik (batiso); 's miután előbbeni vallását és rokonit megátkozta, felöltöztetik. Ezzel meg van a' vallás, meg – habár néha egy szót sem tud is oláhlul – a' nyelv-változtatás.¹⁵⁴

Jó példa erre a Szereten túli Parincea-ban történt incidens is, amelyről Giuseppe Tomassi ad hírt 1858-ban. A Parincea-ban lakó – vélhetően kevés számú – katolikus, valamint a helyi ortodox lakosok között konfliktus tört ki. A katolikusok arról panaszkodtak az őket meglátogató prefektusnak, hogy „az ortodoxok bojkottálják és boanghine”-nek csúfolják őket.¹⁵⁵ A helyzet súlyosságát és a korabeli erő- és jogviszonyokat jól tükrözi, hogy a település földesura, Anastasie Ioan a konfliktus gyors rendezése céljából elűldözte a katolikusokat a településről, a lakosság a templom javaival egyetemben a szomszédos Vălenire, néhányan közülük pedig Tamași és Gioseni falvakba menekültek.¹⁵⁶

A források tükrében úgy tűnik, hogy a halottkultusz terén figyelhető meg világosan az ortodox vallás hatása a katolikusok vallásosságára. Erről tanúskodnak például

¹⁵¹ BIȘOC é. n., II, 280, III, 18.

¹⁵² „Sok, büntetés vagy fegyver elől menekvő székelyeket pedig az oláhok közt vallás' leple rejt el. Magam is láttam illetlen személyt, ki beillantása óta haját megnövesztetni 's az oláh nyelvet megtanulni nem vala képes; mégis moldvánnak nyilatkozék.” GEGŐ 1838, 60. Erről lásd még a Petrás Incze János tudósításaiban foglaltakat. DOMOKOS 1979, 1333.

¹⁵³ SZABÓ 1940, 7.

¹⁵⁴ GEGŐ 1838, 59. Vö. TÁNCZOS 2006.

¹⁵⁵ A konfliktus alapja egy 1856-os eseményre vezethető vissza. A helyi ortodox pópa egy bizonyos Ecaterina nevű nőt nyilvános keretek között „átkeresztelt” az ortodox egyházba, miután a település földesurának (Anastasie Ioan) egyik unokája (Vasile) elcsábította. Az esemény a két felekezet közötti nyilvános, tettelegességgel fájuló, halálos áldozattal járó konfliktusba torkollott, ami a katolikusok elűldözését eredményezte.

¹⁵⁶ CADAR 2008, 107.

a szágnei plébános, Scaramucci levelében (1887) megfogalmazottak. A misszionárius azt kérte a hivatalos vizitációra készülő Camilli püspöktől, szüntesse meg a hívők körében azokat a szokásokat, amelyek idegenek a katolikus hagyománytól. Példaként említette, hogy a helyi katolikusok halottak napján különféle élelmiszereket (kalács, kenyér, dió, alma, bor, tök, szilva, továbbá madarak stb.) visznek a régi temető sírjaira, amelyeket az imádság mellett a lelkek üdvösségéért ajánlanak fel. A levél semmiféle adatot nem tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a szokások beszüntetésére végül sor került-e. Egy-egy intézkedés végkimenetele, gyakorlatban történő megvalósulásának a módja általában ismeretlen marad, ezek felderítéséhez újabb források gyűjtése és elemzése szükséges.

Helyzetkép a vallásosság 19. század végi állapotáról

Az intézményesülés útjára tért egyházmegye vezetői számos nehézséggel találták szembe magukat. A problémák jelentős része voltaképpen ma is fennáll, az egyházmegye vezetősége az anomáliák, krízisek háttérbe szorításával a városokba özönlött római katolikus vallású lakosság körében kibontakoztatott román „katolikus kultúra”, „katolikus tudomány” stb. konstruálására és erősítésére összpontosít. Mindez azonban átvezet a 20. század egyháztörténetéhez, amellyel egy következő tanulmányban kívánok foglalkozni. Lássuk most zárásképpen, milyen állapotok jellemezték a 19. század végi vallásos életet, milyen alapokra épült az új egyházmegye. A jelenség megvilágításához ugyan kevés adat áll rendelkezésünkre, és ezen a helyen csak néhányat ismertetek közülük, mégis a bennük megfogalmazottakat nem igazán tudjuk megcáfolni, hiszen (pillanatnyilag) nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, amely az alább vázolt állapotokkal ellentétes helyzetről tanúskodna. Az mindenképp feltételezhető, hogy a hivatalos vallásosságtól a „legtávolabb” eső népi vallásosság, néphit a filiákra volt jellemző, a papi jelenlét miatt a plébániatemplomok közösségeinek a vallásosságát a „hivatalos vallás” vélhetően markánsabban átszötte. A korábban ismertetett 1845-ös újságcikk írója például úgy fogalmaz, hogy az általa felsorolt – a tanulmányban is idézett – imákat, énekeket, hittételeket „nincs körükben, még a kisebbek közül is, senki, ki [...], ha mi röviden is, meg ne tudna felelni”.¹⁵⁷

A jászvásári püspökség megalakulásának az évéből (1884) származó adat szerint a ploszkucényiak körében a katolikus vallás „egészen enyészetbe van feledve”. Baka András kántor Petrás Incze Jánosnak címzett levelében arról számol be, hogy a katolikusok még a keresztségét is „ujja[á] alakították, és az ortodoxok szokásaik szerint 5-6 szor is el repetálják, hordozván kezeiket, a jobb vállukról a bal vallokra”. Később arról ír, hogy a katolikusok a Miatyánkot csak „darabokban” tudják, az Üdvözlégy Máriáról, a Hiszekegyről nem is hallottak, „s ennél fogva a vallásról semmi fogalmik nincsen”.¹⁵⁸

¹⁵⁷ MORARU-DIMIȘCĂ-COȘA 1845, 24.

¹⁵⁸ VINCZE 2004, 108.

A kántor *Kis Katekizmusokat* kért Petrástól, hogy azokat a falvakba eljuttatva reményt keltsen arra, hogy „ilyen formán a vallás lassanként gyökeret verhetne”.¹⁵⁹

Hasonló állapotról számolnak be a tamásfalvi katolikusok négy esztendővel később (1889), Szmcrcsányi Pál püspökhöz címzett levelükben. A település plébániája két esztendeje (1887) üresen áll, a jászvásári püspökség paphiány miatt nem tud papot küldeni, minek következtében, mint fogalmaznak, „vallásunk veszedelemben forog”. A levélből kiderül, hogy az újszülöttek keresztség nélkül halnak meg, vagy az ortodox pópák keresztelik meg őket, a haldoklók úgyszintén szentségek nélkül hunynak el.¹⁶⁰ Az adatok tükrében úgy tűnik, a délebbre fekvő katolikus közösségekben sem különb a helyzet. 1887–1889 között a horgesti katolikusok pap nélkül maradtak, a hozzájuk legközelebb állomásozó bákói plébánost anyagi okokból nem tudták felkeresni.¹⁶¹ 1889-ben levélben fordultak a jászvásári püspökhöz, melyben – katolikus vallásuk, rítusaik hiteles megtartása érdekében – katolikus pap kihelyezését kérték, aki egy esztendővel később meg is érkezett körükbe.¹⁶²

A 19. század végén Moldva lakossága 2 millió volt, az ortodox vallású többség mellett a területen 65 000 katolikus élt (továbbá 300 000 zsidó, 40 000 protestáns). A katolikus egyháznak 26 plébániája volt, ahol 23 pap működött. Az egyházmegye területén 37 kőből épített templom, 60 fatemplom és 15 kápolna állt.¹⁶³ A század végére egy magyar pap működött Moldvában, a nagybányai születésű Kárpáti Grácián, aki 1894-ben kapott pápai engedélyt arra, hogy Klézse település papja lehessen.¹⁶⁴

Összegzés

A tanulmányban vázoltak összegzése során mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a számba vehető adatok leginkább az egyházi irányítás (egyetemes, olykor lokális) (irány)elveit, a vallási élet alakítását célzó „beavatkozások” összegyűjtését tették lehetővé, mindezek gyakorlati megvalósulásáról – források hiányában – továbbra is keveset tudunk. A források jelentős részében a vallási élettel és a misszió működésével kapcsolatos *problémákról* értesülünk, ez az oka annak, hogy a 19. századi „egyházias” vallásosságról vázolt képben a hiányosságok a szembeötlőbbek. Az, hogy a korból fennmaradt források problémacentrikusak, a korszak történeti körülményeiből, az egyház korabeli szervezeti formájából adódó természetes jelenség. A ténylegesen is fennálló, a római katolikus vallás hiteles/hivatalos működését/kibontakozását gátló problémák mellett

¹⁵⁹ VINCZE 2004, 108.

¹⁶⁰ A levelet Vincze Gábor közli: VINCZE 2004, 119–120.

¹⁶¹ Ti. a Szeret folyón átvezető híd vámköltségét nem tudták megfizetni.

¹⁶² CADAR 2008, 109.

¹⁶³ MORARU 2011, 62–63. Összehasonlítás gyanánt idézzük fel a fél évszázaddal korábban, 1851-ben fennálló állapotot. Az egyházi intézmények ekkor a következő számokat mutatták: 22 plébánia, 186 filia, összesen 208 helyiség. A sematizmus jelzi a plébániákon használt nyelvet is, e szerint a 22 plébánia közül 16 helyen magyar nyelven beszéltek.

¹⁶⁴ RUBINYI 1900.

azonban a forrásokból egy szimbolikus hatalmi harc is tükröződik. Az iratok egy kritikus, krízisekkel teli korszakról árulkodnak, amikor a szereplők ellenséges viszonyban álltak egymással. Az egyházak (ortodox egyház–Vatikán), a szerzetesrendek (ferencesek–jezsuiták), a nemzetiségek (olasz–magyar; olasz–román; magyar–román) és az államok (Moldvai Fejedelemség–Vatikán, Moldvai Fejedelemség–Magyarország; Magyarország–Vatikán) feszült viszonya, az érdekek képviselőitől és érvényesítéséért vívott küzdelem egészében meghatározta a katolikus közösségek vallásos életét, annak jellegét.

A tanulmány szűk egy évszázad, az 1818–1884 közötti időszakra kiterjedően kísérelte meg felvázolni a moldvai katolikus közösségek vallási életének egy szeletét. A többnyire egyházi személyek által jegyzett iratokban fellelhető adatok az egyházi előírások (kötelezően előírt szertartások, a katolikusok által elsajátítandó hittani ismeretek) számbavételét tették lehetővé. Az előírásokban megfogalmazottak gyakorlati megvalósulásának a nyomon követéséhez igen kevés fogódzó állt rendelkezésre, így csak általános szinten tehetünk megállapításokat az egyházas és a népi vallásosságra. A konzekvenciák tehát csak az általános tendenciát érinthetik, és csakis feltételes módon fogalmazhatók meg, hiszen az adatok között tatóngó űr kitöltéséhez további, újabb források bevonásával kiegészített kutatómunka szükséges. A moldvai katolikusok vallásossága ebben az évszázadban sem tekinthető egységesnek. Az egységesség talán még egyházi szinten sem valósult meg; nem tudhatjuk például azt, hogy az egyházfők által különböző céllal kibocsátott körlevelek minden katolikusok által lakott településen felolvastattak-e, a bennük megfogalmazottakat a lakosok megértették-e, teljesítették-e stb. A vallásosság nem lehetett egységes a szertartások rendjét, formáját, nyelvét tekintve sem, hiszen az egyetemes egyházi előírások és szertartások megtartásának és megvalósításának a módja a pap anyanyelve és etnikai származása, felkészültsége, hívőkkel való viszonya szerint is különbözhetett. Végül a legmarkánsabb különbség a plébániák, illetve filiák vallásossága terén lehetett, ám ennek a különbségnek a tételes kimutatásához további vizsgálatok szükségesek.

A vizsgált korszakban, Moldvában Apostoli Helynökség működött, élén a pápai prefektus állt, aki – elviekben – a térségben működő tíz-tizenkét misszionárius munkáját koordinálta. A többségben olasz anyanyelvű misszionáriusok állandó tartózkodási helye a plébánia volt, innen látogattak el nagyobb egyházi ünnepekkor a plébániához tartozó hét-nyolc-kilenc-tíz vagy annál is több filiára, ahol a liturgia bemutatása mellett kiszolgálták a szentségeket, és elvégezték az adminisztratív feladatokat. A filiákon a papot a kántor „helyettesítette”, ám az ő feladatköre változó volt. A vizsgálat alapján messzemenően igazolva látjuk a kutatás korábbi megállapítását, miszerint a moldvai magyar katolikus közösségek etnikai megmaradása, az anyanyelvű vallásos kultúra (archaikus imák, egyházi népelemek, vallásos népszokások stb.) fennmaradása, valamint a kántorok tevékenysége között jelentős összefüggés van, azaz az előbbieket meg és fennmaradása az utóbbiak működésének is köszönhető. A vizsgálat egyik fontos tanulsága az, hogy a korabeli hívő számára a gyónás és az utolsó kenet szentsége kardinális kérdés volt, ami azt jelzi, hogy a spirituális tisztulás és az üdvösség hit szorosan összekapcsolódott, továbbá a túlvilág hite a vallásosság meghatározó eleme volt. Minden szentség felvétele bizonyos, minimális *tudás* elsajátításához kötődött. A „viz-

gáztató” tevékenységet az egyház a házasság szentségének a kiszolgálásáig gyakorolhatta, ezt követően nyomatékkal, főleg a gyónás keretében kérhette számon a hívők vallásos ismereteit, erkölcsi magaviseletét. A keresztyén tanok sűrű felidőzésére és időnkénti újratanulására nemcsak azért volt szükség, mert az egyházi tanokat memorizálták, emlékezetben „tárolták”, hanem a hivatalos vallásos alkalmak rendszertelen megtartása, az idegen nyelvű papok és a hívők közötti ambivalens viszony miatt is. Az egyházi irányítás legmagasabb fóruma ebben az időszakban a püspöki körlevél volt, amelynek az elemzése számos tanulással járt, hiszen a körlevelek nemcsak az egyház egyetemes rendelkezéseit, valamint az egyházmegye vezetőjének az előírásait tolmácsolták a közösségek felé, hanem a lokális problémákra is reflektáltak. Nincs még egy olyan irattípus, amely a körlevelekhez hasonló részletességgel ismertetné a hivatalos vallásosság tartalmára, formáira vonatkozó elvárásokat. Ezt láthattuk a bőjt kapcsán kibocsátott körlevelekben is. Kevés és egymásnak ellentmondó adat ismert a felekezeti együttélésről, ami a korabeli politikai viszonyok közepette nem meglepő. Az ortodox államban (látszólag) megtűrt katolikus misszió nem igazán tudta befolyásolni a katolikusok ortodox egyházba történő áttérésének a folyamatát – amennyiben az ortodox egyházba történő konverziót egyáltalán létező és meghatározó jelenségnek tekinthetjük. Az áttérés megakadályozása érdekében a katolikus egyház elsősorban a protestáns felekezettűekkel szemben cselekedhetett. A kutatás azon megállapítását, hogy a katolikusok „számos ortodox elemet” átvettek és beépítettek saját népi vallásosságukba, a 19. századi források alapján egyedül a halottkultusz terén látjuk igazoltnak, bár ennek maradéktalan megerősítése a kérdésre szűkített összehasonlító vizsgálat alapján volna lehetséges. Bizonyosra vehető, hogy az ortodox hatás érvényesülése és a katolikus papok hiánya között összefüggés volt, a katolikusak a környezetükben megfigyelhető ortodox mintákat követve emlékeztek halottaikra. Ugyanakkor arról is vannak adatok, hogy az ortodoxok maguk is részt vettek katolikus ünnepségeken (körmenetek, búcsúk alkalmával), ami azt mutatja, hogy – a klérus szintjén fennálló – ortodox–katolikus konfliktus a vallásos szertartások igénybevételét nem akadályozta.

A bevezetőben megfogalmazott kérdésre, hogy tudniillik volt-e hivatalos vallásossága a 19. században a moldvai katolikus közösségeknek, a válaszuk egyértelműen igen, az egyház korabeli sajátos (instabil és alakulás alatt lévő) intézményi keretei között. A mai viszonyok ismeretében azonban az is elmondható, hogy a falusi közösségek (egyházias) vallásossága terén voltaképpen nem következett be jelentős változás, hiszen bizonyos értelemben a vallásos eszközök tára (szentségek, szertartások, imák stb.) a körükben számottevően nem változott, a nyelvváltáson kívül az egyházi énekek és az imák¹⁶⁵ terén történt egyedül látványos és radikális hagyománycsere. A vallásosság megélése, kifejezése, az egyházias vallásosság dominanciája, a vallási élet dinamizmusa minden előírás, norma és nyomás ellenére az egyéni lehetőségek és döntések függvénye szerint is változhatott, minden bizonnyal a 19. századi moldvai katolikusok körében is.

¹⁶⁵ Ha az archaikus imákat az imahagyomány szerves részének tekintjük (mint ahogy annak tekintjük), az is kérdés, hogy a 19. századi hívők imarepertoárja egyáltalán szegényebb volt-e például a ma élők által használt imaszövegeknél, noha az imák jó részét ma már könyvből olvassák.

Források

Levéltári források

- Arch. Rom. Cat. Buc. Par. Cat. Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1. – Archiepiscopia Romano Catolica Bucuresti Parohia Catolica Bacau, Dos. Nr. XIII., vol. 1.
- Cor. Mat. Vol I. 1855–1930. – Corespondenta Matrimoniala Vol. I. Vol I. 1855–1930. Arhiepiscopia Romano Catolica Bucuresti, Parohia Catolica Bacau.
- Par. Bac. 1/1857. – Corespondenta privind problemele administrative 1857–1949.
- Par. Cat. Valeni 1/1885. – Parohia Catolica Valeni 1/1885.
- Par. Cat. Valeni 1/1926. – Parohia Catolica Valeni 1/1926.
- Par. Rom. Cat. Cleja, Bacau 1/1883. – Parohia Romano Catolica Cleja, Jud. Bacau, 1/1883.
- Par. Rom. Cat. Cleja, Bacau 1/1906. – Parohia Romano Catolica Cleja, Jud. Bacau, 1/1906.
- Par. Rom. Cat. Cleja, Jud. Bacau 1/1904. – Parohia Romano Catolica Cleja, Jud. Bacau, 1/1916.
- Par. Rom. Cat. Cleja, Jud. Bacau 1/1909. – Parohia Romano Catolica Cleja, Jud. Bacau 1/1909.
- Par. Rom. Cat. Pustiana 1/1873. – Parohia Romano Catolica Pustiana, 1/1873.
- Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1843. – Parohia Romano Catolica Valea Seaca 1/1843.
- Par. Rom. Cat. Valea Seaca 1/1899. – Parohia Romano Catolica Valea Seaca 1/1899.

Kézirattári források

- CIOCAN, Ion é. n. *Monografia creștinilor catolici din jud. Roman. După datele culese în 1903–904. Roman*. Archivele Naționale ale Statului, Filiala Piatra Neamț. Colecția de Manuscrise [A Románvásár megye katolikusainak a monográfiája. 1903–1904 között gyűjtött adatok alapján. Nemzeti Állami Levéltár, Karácsonykö megye. Kézirattár].
- BIȘOC, Bernard é. n. *Ierarhia catolică a Moldovei, I–III*. Archivele Naționale ale Statului, Filiala Bacău. Colecția de Manuscrise [A moldvai katolikus hierarchia. Nemzeti Állami Levéltár, Bákó megye. Kézirattár].

Bibliográfia

- BÁLINT Sándor 1944: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*, Kassa, k. n.
- BALLAGI Aladár 1888: A magyarság Moldvában, *Földrajzi Közlemények*, XVI (1): 1–27.
- BARNA Endre 1908: *Románia nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar polgárok*, Kolozsvár, k. n.
- BARSZCZEWSKA, Agnieszka 2009: *A moldvai csángók identitása (1860–1916)*, in DIÓSZEGI László (szerk.), *Moldvai csángók és a változó világ*, Budapest–Szombathely, Teleki László Alapítvány–Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ, 103–122.
- BENDA Kálmán 1989: *Moldvai Csángó–Magyar Okmánytár (1467–1706)*, I–II, Budapest, Magyar-ságkutató Intézet.
- BOSNYÁK Sándor 1969: A tenger fenekéről felhozott föld motívuma a magyar teremtésmondákban, *Ethnographia*, LXXX: 462–464.
- 1980a: Jézus élete a csángók szájhagyományában, *Vigilia*, XLV (4): 819–924.

- 1980b: *A moldvai magyarok hitvilága*, Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport (Folklór Archívum, 12).
- 1984: A csángó magyarok apokrif bibliája, *Mozgó Világ*, X (1–2): 109–123.
- 1987: *A világ teremtése a moldvai magyarok mondáiban*, in DANKÓ Imre–KÜLLÖS Imola (szerk.), *Vallási néprajz 3. Módszerek és történeti adatok*, Budapest, ELTE Folklore Tanszék, 348–354.
- 2001: *Magyar Biblia. A világ teremtése, az özönvíz, Jézus élete s a világ vége napjaink szájhangományában*, Budapest, Európai Folklór Intézet–L'Harmattan.
- CADAR, Cornel 2008: Catolicii din Horgești până în pragul sec. al XX-lea [A hodzsesti katolikusok a 20. századig], *Buletin Istoric*, 9: 93–110.
- COȘA, Anton 2007: *Comunitățile catolice din județul Bacău* [Bákó megye katolikus közösségei], Onești, Editura Magic Print.
- CSOMA Gergely 2004: *Elveszett szavak. A moldvai magyarság írott nyelvméltékei*, Budapest, Etnofon.
- DACZÓ Árpád Lukács 2003: *Hosszú utak megszomorodának... Archaikus népi imádságok, ráolvasások, szentes énekek Erdélyből és Moldvából*, Budapest, Magyar Napló.
- DESPINESCU, Anton 2009: *Parohia romano-catolică Luizi-Călugăra în cadrul episcopiei de Iași (1884–2009)* [A Lujzi-Kalagori római katolikus plébánia a Jászvásári püspökség történetében], in Antonel-Aurel ILIEȘ et alii (ed.), *Monografia comunei Luizi-Călugăra* [Lujzi-Kalagor község monográfiája], Roman, Serafica, 131–194.
- DOBOȘ, Dănuț 2003: *Catolicii din Sagna, de la origini până în secolul al XIX-lea* [Szágna katolikusai a 19. századig], in Dănuț DOBOȘ (ed.), *Sagna. File de monografie istorică*. [Szágna. Történeti monográfia], Iași, Sapienia, 65–83.
- 2004: *Parohia romano-catolică din Hălăucești [Halasfalva római katolikus plébániája]*, in Dănuț DOBOȘ–Silviu VĂCARU, (eds.), *Hălăucești. Sat de veche tradiție cultural-religioasă* [Halasfalva. Régi vallási és kulturális hagyományokkal rendelkező falu], Iași, Sapienia, 123–171.
- 2005a: *Biserica din Adjudenii* [A dzsidafalvi egyházközség], in Dănuț DOBOȘ–Petronel ZAHARIUC–Lucia CIREȘ–Daniela BUTNARU (eds.), *Adjudenii. Șase veacuri de prezență catolică pe Valea Siretului* [Dzsidafalva. Hat évszázados jelenlét a Szeret völgyében], Iași, Sapienia, 208–326.
- 2005b: *Momente deosebite din istoria satului Adjudenii (secolele XIX–XX). Eroii satului* [Rendkívüli események Dzsidafalva történetéből (19–20. század). A falu hősei], in Dănuț DOBOȘ–Petronel ZAHARIUC–Lucia CIREȘ–Daniela BUTNARU (eds.), *Adjudenii. Șase veacuri de prezență catolică pe Valea Siretului* [Dzsidafalva. Hat évszázados jelenlét a Szeret völgyében], Iași, Sapienia, 341–360.
- DOMOKOS Pál Péter 1979: *Petrás Incze János tudósítások*, in DOMOKOS Pál Péter, „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”, Budapest, Szent István Társulat, 1293–1514.
- 1987: *A moldvai magyarság*, Budapest, Magvető.
- 2001: *A moldvai magyarság*, Budapest, Fekete Sas.
- DUMEA, Emil 2005: *Istoria bisericii din Moldova* [Moldva egyháztörténete], Iași, k. n.
- FARCAȘ, Cristinel 2008: Relația dintre Principatele Române Unite și Vatican referitor la Legea secularizării din anul 1863 [Az Egyesült Román Fejedelemségek és a Vatikán kapcsolata az 1863-as szekularizációs törvény kapcsán], *Buletin Istoric*, 9: 225–245.
- GEGŐ Elek 1838: *A moldvai magyar telepekről*, Buda, k. n.
- HALÁSZ Péter 2005: *A moldvai csángó magyarok hiedelmei*, Budapest, General Press.
- HARANGOZÓ Imre 1998: „Krisztus háza aranyos...” *Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából*, Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola.
- HEGEDŰS Lóránt 1902: *A székelek kívándorlása Romániába*, Budapest, k. n.
- IANCU Laura 2012: „Csak név szerint mondhatók katolikusoknak”. *Adalékok a moldvai magyarok 19. századi identitásának rekonstruálásához*, in SZALAY Olga (szerk.), *Tükröződések. Ünnepi tanul-*

- mánykötet Domokos Mária népzenekutató-zenetörténész tiszteletére, Budapest, L'Harmattan–Könyvpont, 313–335.
- 2013a: A népi és egyházas vallásosság ütközésének egyházpolitikai vonatkozásai a 20. század eleji Moldvában, *Ethnographia*, 124: 511–531.
  - 2013b: „Nem vehetünk tőlük semmi lelkünk idvösségire való gyümölcsöt”. A moldvai katolikus magyarok népi vallásosságának egyháztörténeti háttéréről, *Kisebbségkutatás*, 22 (3): 178–196.
  - 2015: Ki lehet A Religio és Nevelés-ben megjelent (1844–45) moldvai vonatkozású cikkek szerzője?, *Moldvai Magyarság*, XXV (1): 5–6.
- ILYÉS Sándor 2004: *Fekete kereszt alatt. A megcsúszott leány büntetőritusainak szimbolikája a moldvai csángók körében*, in TÁNCZOS Vilmos (szerk.), *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 59–80.
- IMREA, Emanuela 2008: *Vizita canonică în dieceza de Iași a episcopului Nicolae-Iosif Camilli (1907)* [A jászvásári püspök, Nicolae-Iosif Camilli egyházlátogatása], *Buletin Istoric*, 9: 131–152.
- JAKUBINYI György (összeáll.) 1998, *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*, Gyulafehérvár, k. n.
- JERNEY János 1851: *Keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett I.*, Pest, magánkiadás.
- JOLLY, Karen Louise, 1996: *Popular religion in late Saxon England, USA*, The University of North Carolina Press.
- KINDA István Csaba 2004: *Egy szőke, szép leány. A Végzet Asszonyának archetípusa egy moldvai hiedelem-szövegben*, in TÁNCZOS Vilmos (szerk.), *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 81–93.
- KOÓS Ferenc 1864: A moldvai magyarok állapota, *Vasárnapi Újság*, XI: 22.
- KOVÁCS Ferencz 2004: *Úti-naplója*, in VESZÉLY Károly–IMETS Fülöp Jákó–KOVÁCS Ferencz *Utazása Moldva-Oláahonban – 1868*, Csíkszereda, Státus, 1–119. [Maros-Vásárhely, Imreh Sándor ny., 1870.]
- KÖVÁRI Réka 2006, *A Kájoni Cantionale énekei a moldvai csángók között*, in DOMOKOS Mária–HALÁSZ Péter (szerk.), *A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme. Jáki Sándor Teodóz OSB a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület hetvenöt esztendő elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai. 2004. május 11.*, Budapest, Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, 103–113.
- MORARU, Alois 2011: *Iezuiții în Moldova (1588–2010)* [A moldvai jezsuiták (1588–2010)], Iași, Editura Presa Bună.
- MORARU, Alois–DIMIȘCĂ, Ioan–COȘA, Anton 1844a: Moldva, *Religio és Nevelés* (új folyam), II (30): 239–240. n. n.
- 1844b: Moldva, *Religio és Nevelés* (új folyam), II (39): 312. n. n.
  - 1845a: Moldva, *Religio és Nevelés* (új folyam), II (3): 24. n. n.
  - 1845b: Moldva, *Religio és Nevelés* (új folyam), III (18): 144. n. n.
  - 1845c: Figyelem Moldvára, *Religio és Nevelés* (új folyam), II (38): 321–322.
  - 2002: *Pildești monografie istorică* [Pildest történeti monográfia], Iași, Presa Bună. n. n.
- PERCA, Mihai 2012: *Rădăcini. Despre maghiarii din Moldova (ceangăii)* [Gyökörek. A moldvai magyarokról (csángók)], Săbăoani, k. n.
- PETI Lehel 2004: *Elromlott világ. Egy mítosz archetipológiája, avagy a moldvai csángók időszemléletéről*, in TÁNCZOS Vilmos (szerk.), *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 39–58.
- PETRÁS INCZE János 1979: *Tudósítások*, in DOMOKOS Pál Péter (összeáll.), „...édes Hazámnak akar-tam szolgálni...”, Budapest, Szent István Társulat, 1297–1514.

- PÓCS Éva 1980: *Népi vallásosság*, in ORTUTAY Gyula (szerk.), *Magyar néprajzi lexikon*, III, Budapest, Akadémiai, 731–733.
- POZSONY Ferenc 2005: *A moldvai csángó magyarok*, Budapest, Gondolat–Európai Folklor Intézet.
- RUBINYI Mózes 1900: A moldvai csángókról, *Vasárnapi Újság*, XLVII (42): 690–692.
- SALANDARI, Iosif 1866: *Katehismul elementar pentru tinerii romano-catolici* [Elemi katekizmus a római katolikus ifjúság számára], Iași, k. n.
- SERES András 1991: Nagyböjti ének, *Csángó Újság*, II (12): 1.
- SERES András–SZABÓ Csaba 1972–1988: *Csángómagyar daloskönyv*, Budapest, Héttorony.
- SERES Attila 2002: „Csángómentés” Moldvában a XIX–XX. század fordulóján, *Pro Minoritate*, tél: 17–47.
- 2003: „A magyar nyelv annyi lélek üdvösségére eredménnyel tanítható”. *Források a moldvai magyarság anyanyelvű egyházi oktatási lehetőségeinek tanulmányozásához a XIX. század végén*, in UJVÁRY Gábor (szerk.), *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, Budapest, Balassi Bálint Intézet–Magyar Országos Levéltár–Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság–Országos Széchényi Könyvtár, 321–349.
- TÁNCZOS Vilmos 1995: „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban, *Erdélyi Múzeum*, LVII (3–4): 82–98.
- 1996: *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*, Csíkszereda, Pro-Print.
- 2006: *Erdély János (1891–1983) bogdánfalvi szentember és népénekei*, in DOMOKOS Mária–HALÁSZ Péter (szerk.), *A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme. Jáki Sándor Teodóz OSB a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület hetvenöt esztendő elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai. 2004. május 11.*, Budapest, Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, 61–82.
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981: *Magyar jogi népszokások*, Budapest, Gondolat.
- VĂCARU, Silviu 2004: *Hălăucești – sat al confluențelor* [Halasfalva – az átfedések faluja], in Dănuț DOBOȘ–Silviu VĂCARU (eds.), *Hălăucești. Sat de veche tradiție cultural-religioasă* [Halasfalva. Régi vallási és kulturális hagyományokkal rendelkező falu], Iași, Sapientia, 15–72.
- VESZELY Károly–IMETS Fülöp Jákó–KOVÁCS Ferencz 2004: *Utazása Moldva-Oláhhonban – 1868*, Csíkszereda, Státus. [Maros-Vásárhely: Imreh Sándor ny., 1870.]
- VINCZE Gábor (szerk.) 2004: *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*, Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–Erdélyi Múzeum Egyesület.